

СОЁЛЫН ӨВ

C U L T U R A L H E R I T A G E

МЭДЭЭЛЛИЙН СЭТГҮҮЛ
N E W S L E T T E R

Сэтгүүлийн зөвлөл:

Г.Энхбат

З.Оюунбилэг

Д.Цэвээндорж

Х.Цогтбаатар

Н.Жавзмаа

Соёлын өвийн төвийн захирал

БСШУЯамны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн, доктор (Ph.D)

ШУА-ийн харьяа Археологийн хүрээлэнгийн захирал, Шинжлэх ухааны гавьяат зүтгэлтэн, шинжлэх ухааны доктор, профессор

ШУА-ийн харьяа Палеонтологийн төвийн лабораторийн эрхлэгч, доктор

Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээ, арга зүй, сан хөмрөг хариуцсан тасгийн эрхлэгч, докторант

Сэтгүүлийн зөвлөх:

Л.Батчулуун

Г.Гонгоржав

Д.Цэдмаа

Урлаг судлалын ухааны доктор, профессор

Монгол улсын Соёлын гавьяат зүтгэлтэн. Соёлын өв судлаач

Монголын Театрын музейн захирал, Олон улсын музейн Зөвлөлийн

Монголын Үндэсний хорооны тэргүүн

Мэдээллийн алба:

Б.Даваацэрэн

Ш.Энхтуяа

Д.Нарантуяа

С.Чинзориг

Ц.Цолмон

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Соёлын өвийн төвийн ахлах сэргээн засварлагч

Соёлын өвийн төвийн ажилтан

Хэвлэлийн алба:

Б.Алтансүх

Г.Ганхуяг

Соёлын өвийн төвийн инженер, програмист

“Сан судай” хэвлэлийн компани

АГУУЛГА

ӨМНӨТГӨЛ

Мэндчилгээ	3
Г.Энхбат. Соёлын өвийн төвийн захирал	

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Соёлын өвийг хамгаалах төрийн бодлого	4
З.Оюунбилэг. БСШУЯ-ны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн	
Соёлын өвийн хяналтын тухай	6
Ц.Цэндсүрэн. Соёлын хяналтын улсын ахлах байцаагч	
ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн 2008 онд хийсэн судалгааны товч мэдээ	8
Ц.Болорбат. ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан	
Монгол-Японы Палеонтологийн хамтарсан экспедицийн 2008 оны хээрийн судалгааны үр дүнгээс	12
Х.Цогтбаатар. Монгол-Японы палеонтологийн хамтарсан экспедицийн Монголын талын тэргүүн, доктор	
2008 онд Байгалийн түүхийн музейгээс зохион байгуулсан хайгуул судалгааны ажил	14
Н.Жавзмаа. Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээ, арга зүй, сан хөмрөг хариуцсан тасгийн эрхлэгч	
Утга соёлын өв	16
С.Юндэнбат. Утга соёлын өвийн үндэсний төвийн гүйцэтгэх захирал	
Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг сэргээн засварлах “Сүлд-Уул” ХХК	18
А.Батбямба. “Сүлд-Уул” ХХКомпанийн ерөнхий менежер	

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ

Хүрэл эдлэл, түүний тархалт, материалын орц найрлага, онцлог шинж (Хүрэл зэвний жишээн дээр)	20
Б.Даваацэрэн. Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн	
Сан хөмрөгийн хадгалалтын орчныг бүрдүүлэхэд зөвлөмж	22
Д.Цэдмаа. Монголын Театрын музейн захирал	
Шүтээн зураг	24
Ш.Энхтуяа. Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн	
Цавуулаг материал	26
С.Чинзориг. Соёлын өвийн төвийн ахлах сэргээн засварлагч	

МЭДЭЭЛЭЛ

Соёлын өвийн төвийн 2007-2008 онд хэрэгжүүлсэн ажлын тойм	27
Монгол улсын хосгүй үнэт зэрэглэлийн дурсгалууд	32
Д.Нарантуяа. Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн	
Улс, аймгийн хамгаалалтанд байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт	33
Б.Даваацэрэн. Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн	
“Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид” үзэсгэлэн	33
З.Оюунбилэг. БСШУЯ-ны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн	

АНГЛИ ХУРААНГУЙ	35
------------------------------	----

ӨМНӨТТӨЛ

Г.Энхбат

Соёлын өвийн төвийн захирал

МЭНДЧИЛГЭЭ

Уншигч таны амгаланг эрье!

Эртнээс уламжлагдан ирсэн соёлын өв, түүх, соёлын дурсгалаа хайрлан хамгаалж, ирээдүй хойч үедээ өвлүүлэн үлдээх нь Монгол иргэн бүрийн үүрэг билээ.

Соёлын өвийг хамгаалах чиглэлээр баримталж буй төрийн бодлого, хууль эрх зүй, төрийн болон төрийн бус мэргэжлийн байгууллагын үйл ажиллагааг танилцуулах, соёлын өвийг хамгаалах талаар мэргэжил арга зүйн зөвлөгөө өгөх зорилгоор Соёлын өвийн төвийн хамт олон санаачлан мэргэжлийн байгууллага, мэргэжилтнүүдийн туслалцаатайгаар энэхүү "СОЁЛЫН ӨВ" мэдээллийн сэтгүүлийг эрхлэн гаргаж байна.

Сүүлийн жилүүдэд төрөөс соёлын өвийг хамгаалах хууль эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, бодит ба бодит бус өвийг хадгалж хамгаалахад хөхиүлэн дэмжиж олон талын арга хэмжээ авч байгаа билээ. Гэсэн хэдий ч олон зуун жил өвлөгдөн бидний үед хүрч ирсэн олон сайхан түүх, соёлын дурсгалууд хүмүүсийн зүй бусын харьцаанаас болж устан үрэгдэж байгаа жишээ баримт цөөнгүй бий.

Иймд соёлын өвийг хадгалж хамгаалахад олон нийтийн анхаарлыг хандуулах, тэдэнд соёлыг өвийг хадгалж хамгаалах талаар мэдлэг олгоход мэргэжил арга зүйн талаас туслах нь сэтгүүлийн эрхэм зорилгын нэг юм. Үндэсний соёлын өвийг эрэн сурвалжлах, судлан шинжлэх, хадгалж хамгаалах, сурталчлах, ирээдүй хойч үеийнхэндээ өвлүүлэн үлдээх үйл ажиллагаа явуулж байгаа байгууллага, хүн бүрийн өмнө сэтгүүлийн маань үүд хаалга нээлттэй байх болно.

Энэхүү сэтгүүл нь зөвхөн монголын төдийгүй гадаадын уншигчдад зориулан сэтгүүлийн арын хуудсанд тухайн дугаарт хэвлэгдсэн мэдээллийн хураангуйг англи хэл дээр хэвлэн нийтлэнэ.

"Соёлын өв" сэтгүүл нь жилд 2 дугаараар нийтлэгдэн гарах юм. Манай сэтгүүлийн анхны дугаараас олж авсан мэдээлэл таны соёлын өвийг хамгаалах үйлсэд бага болтугай ч нэмэр болно гэдэгт итгэж байна.

3.Оюунбилэг

БСШУЯ-ны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн

СОЁЛЫН ӨВИЙГ ХАМГААЛАХ МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН БОДЛОГО

Соёлын өв гэдэг нь түүхэн тодорхой орон зай, цаг үеийн аль нэг хэсгийг төлөөлж чадах, түүх, соёл, шинжлэх ухааны үнэ цэнэ, ач холбогдол бүхий түүх, соёл урлаг, археологи, архитектур, байгаль түүхийн дурсгалт газар, угсаатны зүйн дурсгал зэрэг эд өлгийн болон оюуны үнэт зүйлсийг хамаарсан өргөн ойлголт юм.

Монголын төр, засгийн үндэсний соёлын бодлогын нэгэн гол асуудал бол түүх, соёлын хосгүй үнэт өв дурсгал, эд өлгийн болон утга соёлын өвийг эрэн сурвалжилж, судлан шинжилж, бүртгэн дансалж, хадгалан хамгаалах, сэргээн засварлах, сурталчлах, өсвөр хойч үеийнхэнд эх оронч үзэл, түүхэн ухамсар, үндэсний бахархлыг бий болгох улмаар улс орныхоо өнгөрсөн түүхийг баталгаажуулан баримтжуулах, дэлхий дахинаа сурталчлан таниулах цогц бодлого, үйл ажиллагаа явуулахад оршино.

Манай улс унаган байгаль, газар нутгаа болон түүх, соёлын өвөө хадгалж хамгаалах талаар түүхэн уламжлалтай билээ. Хүннүгийн үеэс эхлэн уул ус, ой мод, ан амьтныг дархан тахиж ирсэн бөгөөд Чингис хааны үед гарсан “Их засаг” хуулиар байгалийн дархан цаазтай газрыг тогтоож хуульчлан хамгаалжээ.

Судар бичгийн хүрээлэнгээс 1924 онд “Хуучин дурсгалт зүйлийг сахин хамгаалах дүрэм”-ийг батлан гаргаж Монгол Улсын хязгаар дотор буй хуучны дурсгал болох зүйл цөм Монгол улсын өөрийн хөрөнгө болох, хуучны дурсгал гэж эх түүхэнд холбогдох ямар зүйлийг хэлэхийг тодорхойлон, газрын дээр буюу доороос археологийн дурсгалт зүйлийг ухаж авах, судлан шинжлэх явдлыг Судар бичгийн хүрээлэнгээс удирдаж, харгалзан хянах, зөвшөөрөл олгох, энэ дүрмийг зөрчөгчид буй аваас шүүх цаазны зохих зүйлийн ёсоор яллан шийтгэж байх зэрэг тухайн үеийн соёлт олон улсын археологийн ухааны хууль ба ёс зүйн шинжтэй зарчмын заалтууд оржээ.

1932 онд эртний хот балгас, хэрмийн үлдэгдэл зэрэг 15 дурсгалыг улсын нэгдүгээр зэргийг хамгаалалтад, бичигт хөшөө, сүм хийд зэрэг 16 дурсгалыг улсын хамгаалалтад бүртгэн авсан байна. 1944 онд Эрдэнэзуу, Амарбаясгалант зэрэг уран барилгын дурсгалуудыг улсын хамгаалалтад авч сэргээн засварлах ажлыг эхлүүлсэн байна.

1970 онд “БНМАУ-ын Соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах хууль” батлагдсаны түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг нэр төрлөөр нь ангилан тэдгээрийг хамгаалах, ашиглах, судлан шинжлэх, сурталчлах, өвлөн эзэмших, хууль зөрчигсдөд хариуцлага хүлээлгэх зэрэг тодорхой харилцааг зохицуулсан анхны бие даасан эрх зүйн баримт бичиг байв. Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах, судалж шинжлэх, сурталчлахаар зогсохгүй, тэдгээрийг засаж сэлбэх, сэргээн засварлах ажил төрийн бодлогын түвшинд тавигдах болсон нь энэ талаар гарсан чухал ололт байлаа.

1980-аад оны сүүлч, 1990 оны эхээр улс орон зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжих үед хүмүүсийн амьжиргаа дордож үе дамжуулан хадгалж ирсэн түүх, соёлын дурсгалт зүйлээ худалдах, ашиг хонжооны эх сурвалж болгох, хууль бусаар хилээр гаргах, ховор ном судар, түүх, соёлын дурсгалыг зөвшөөрөлгүйгээр хувиан олшруулах, кино, дүрс бичлэг хийх, булш хиргисүүрийг дур мэдэн ухах зэрэг зөрчлүүд гарч эхэлсэн билээ. Иймээс түүх, соёлын дурсгалыг хамгаалах, эрэн сурвалжлах, судлах, сэргээн засварлах ажлыг эрчимжүүлэх, түүний эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох талаар томоохон алхмуудыг хийсэн юм. Тухайлбал,

“Монгол Улсын Үндсэн хууль” (1992) -д:

“Монголын ард түмний түүх, соёлын дурсгалт зүйл, шинжлэх ухаан, оюуны өв төрийн хамгаалалтад байна” гэж тунхаглан зарласан

“Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”(1994)-д:

Монголын соёлын иргэншлийн аюулгүй байдлыг хангах арга замын нэг нь “Монгол соёл, иргэншлийн дурсгалт зүйлсийг сурвалжлан олох, хамгаалах, бүрдүүлэх, эх орондоо эргүүлэн залах, сэргээн босгох бодлого явуулах, түүх, соёлын үнэт дурсгал хууль бусаар гадаадад гарахаас сэрэмжлэх”,

“Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал”(1994) -д:

Монгол Улс хүмүүнлэгийн салбарын гадаад харилцааг хэрэгжүүлэхдээ “Монголын түүх, соёлын дурсгал болон байгалийн өв, үнэт зүйлсийг нөхөн сэргээх, хамгаалах, улс түмний хүртээл болгох талаар түүх, шашин, соёлын нийтлэг өв бүхий Азийн орнууд, сонирхогч бусад орон ЮНЕСКО, олон улсын холбогдох бусад байгууллагатай хамтран ажиллах” чиглэл баримтлах,

“Монгол Улсын төрөөс баримтлах соёлын бодлого”(1996) -д:

“Монголын эрт эдүгээгийн түүх, соёлын дурсгалт зүйл, сан хөмрөгийг үндэсний эрхэм баялаг гэж үзэж төрийн хамгаалалтад байлгах” гэсэн зарчмыг тодорхойлон түүнийг хэрэгжүүлэх арга замыг “байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэдээс соёлын үнэт зүйлсийг бүтээх, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг судалж шинжлэх, хадгалж хамгаалах үйл ажиллагааг бүх талаар дэмжих”, “хууль бусаар гадаад гарсан монголын түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг эргүүлэн авчрах ажлыг зохион байгуулах” гэж зааснаар түүх, соёлын дурсгалт

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

зүйлийг хамгаалах, түүх, соёлын дурсгал болон байгалийн ховор тогтоц, онцлог, үнэт зүйлийг нөхөн сэргээх, олон нийтийн хүртээл болгох талаар ЮНЕСКО зэрэг олон улсын байгууллага, сонирхогч орнуудтай хамтран ажиллах төрийн бодлогын үндсэн чиглэлүүд тодорхойлогдсон байна.

Түүнчлэн 1994 онд "Монгол Улсын түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалах хууль"-ийг шинэчлэн баталж, түүх, соёлын дурсгалт зүйл гэдэг ухагдахууныг шинжлэх ухаан, урлаг, эрх зүйн үүднээс нарийвчлан тодорхойлж, түүх, соёлын дурсгалыг сурвалжлан олох, бүртгэх, зэрэглэл тогтоох, археологийн малтлага хийх, сурталчлах, хадгалж хамгаалах, сэргээн засварлах, өмчлөх, эзэмших, ашиглах, хил гаргахтай холбогдсон бүхий л харилцааг шинээр зохицуулсан байна. Энэхүү хуулийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Музейн үзмэр сэргээн засварлах урланг өргөжүүлэн Соёлын яамны харьяа "Соёлын өвийн төв" гэсэн байгууллагыг шинээр байгуулж, музей үзмэр сэргээн засварлахаас гадна Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажлыг хариуцуулсан юм.

2001 онд дээрх хуульд соёлын бодит бус өв буюу утга соёлын өвийг өвлүүлэн уламжлуулах, хөгжүүлэх, судлах, сурталчлах харилцааг зохицуулах асуудлыг шинээр нэмж "Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль" нэртэй цогц хуультай болсон юм.

Монгол Улс 1990 оноос хойш хүн төрөлхтний нийтлэг замд нэгдэж, дэлхий дахинд нээлттэй болж эхэлсэн нь олон улсын чанартай гэрээ, конвенцид нэгдэн орж идэвхтэй ажиллах нөхцлийг бүрдүүлсэн юм. Тухайлбал,

1990 онд ЮНЕСКО-гийн "Дэлхийн соёлын болон байгалийн өвийг хамгаалах тухай конвенци"-д, 1991 онд "Соёлын үнэт зүйлсийг хууль бусаар хилээр гаргах, оруулах, түүнчлэн өмчлөх эрхийг шилжүүлэхийг хориглох, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний тухай конвенци"-д, 2005 онд "Биет бус соёлын өвийн конвенци"-д, 2007 онд "Соёлын илэрхийллийн олон төрлийг хамгаалах болон хөхиүлэн дэмжих тухай конвенци"-д тус тус нэгдэж орсноор тэдгээрийн үзэл санаа,

үндсэн зарчмууд болон шаардлагыг соёлын өвийг хамгаалах хууль тогтоомж, бусад баримт бичигт тусган хэрэгжүүлж эхэлжээ. Үүний өмнө Монгол Улс 1964 онд "Зэвсэгт мөргөлдөөний үед соёлын үнэт зүйлийг хамгаалах тухай" 1954 оны Гаагийн хэлэлцээрт нэгдэн орж түүний үзэл санаа, зорилтыг хүлээн зөвшөөрч, тууштай дэмжиж ирсэн юм.

Ийнхүү олон улсын конвенциудад Монгол Улс нэгдэн орсон нь соёлын өвийг хамгаалах үйлс болон түүний эрх зүйн орчинг бэхжүүлэхэд үндсэн эргэлт болсон билээ. Түүнчлэн эдгээр конвенцид нэгдэн орсноор манай улс түүх, соёлын үнэт дурсгалаа "Дэлхийн өвийн жагсаалт"-д бүртгүүлэх, тэдгээрийг хадгалж хамгаалах, сэргээн засварлахад мэргэжилтний болоод хөрөнгийн талаар олон улсын байгууллагын дэмжлэг тусалцааг авах таатай боломж нээгдсэн юм.

Монгол Улсын Засгийн газраас 2003 онд Хүн төрөлхтний аман болон биет бус соёлын өвийн шилдэг дээжид монгол морин хуурын уламжлалт урлагийг 2005 онд Монгол ардын уртын дууг, 2004 онд Орхоны хөндийн түүх, соёлын дурсгалт газрыг Дэлхийн өвд тус тус бүртгүүлэн тунхаглуулж, ЮНЕСКО-гийн батламж хүлээн авсан нь түүхэн чухал үйл явдал болсон билээ.

Дээр дурьдсан конвенци, хуулийг хэрэгжүүлэх үүднээс түүх, соёлын дурсгалт барилга, археологийн дурсгалууд, угсаатны зүйн хэрэглэгдэхүүн, үндэсний хэл, бичиг үсэг, зан заншил, ардын урлаг, урлагийн бүтээл зэргийг эрэн сурвалжлах, хуримтлуулах, бүртгэх, тэдгээрийн хадгалалт хамгаалалт, ашиглалтад хяналт тавих, уламжлан хөгжүүлэх, сэргээн засварлах бодлогыг боловсруулан хэрэгжүүлэх асуудлыг Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам хариуцан ажиллаж байна.

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам нь нүүдлийн соёл иргэншлийнхээ язгуур шинжүүдийг бататган баяжуулж, дэлгэрүүлэх, түүх, соёлын өвийг хадгалан хамгаалах, дэлхийн соёлын дэвшилт шилдэг ололтоос суралцаж, түүнийг сурталчлах талаар идэвхитэй бодлого баримталсаар ирсэн. Соёлын өвийг хамгаалах,

сурталчилах зорилгоор "Монгол бичиг" (1995), "Түүх соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийг хадгалж хамгаалах, сэргээн засварлах" (1999-2005), "Ардын уламжлалт урлагийг дэмжих" (1999-2006), "Морин хуур, уртын дуу" (2005-2014), "Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах" (2005-2008) "Монгол Хөөмий" (2007-2014) зэрэг үндэсний хөтөлбөрүүдийг боловсруулж, Монгол Улсын Засгийн газраар батлуулан хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж байна.

Соёлын өвийг хамгаалах талаар бидний мөрддөг үндсэн баримт бичиг бол "Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль" билээ. Өнөөдөр шинээр зам тавих, усан цахилгаан станц байгуулах, ашигт малтмалын хайгуул хийх, ашиглах зэрэг аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахын өмнө археологийн хайгуул, судалгаа хийлгэх, түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийн хамгаалалтын бүсэд байшин барилга барих, түүх, соёлын дурсгалд хохирол учруулахуйц үйл ажиллагаа явуулахыг хориглох, түүх, соёлын хосгүй үнэт, үнэт дурсгалт зүйлийг өмчлөгч нь уг зүйлийг хадгалж, хамгаалах хэвийн нөхцлийг хангах, боломжгүй тохиолдолд өмчлөгчтэй хийсэн гэрээний дагуу улсын даатгалд авах зэрэг заалтууд хэрэгжихгүй байх, сүүлийн жилүүдэд түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хулгайлах, худалдах, соёлын өвийг хууль бусаар хилээр гаргах, булш, хиргисүүр, эртний сөнөсөн амьтан, ургамлыг ухаж тонох үйлдэл улам нэмэгдэх, түүх, соёлын ердийн дурсгалт зүйлийн нэрийн дор соёлын үнэт дурсгалт зүйл гадагш алдагдах зэрэг асуудлууд гарч Соёлын өвийг хамгаалах хуулийн зарим заалтын өнөөгийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн өөрчлөх, зарим нэмэлт оруулах зайлшгүй практик хэрэгцээ, шаардлага байгааг харуулж байна.

Иймээс Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар "Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль"-ийн төслийг боловсруулж байна.

Ц.Цэндсүрэн

Соёлын хяналтын улсын ахлах байцаагч

СОЁЛЫН ӨВИЙН ХЯНАЛТЫН ТУХАЙ

Монгол улсын Засгийн газрын 1998 оны 172 дугаар тогтоолоор Гэгээрлийн Хяналтын Улсын Алба байгуулагдсанаар манай улсад анх удаа соёл, урлагийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэнд хяналт тавих, стандартын шаардлагыг хангуулах, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн хадгалалт, хамгаалалт, бүртгэл-мэдээллийг боловсронгуй болгоход чиглэгдсэн төрийн хяналт шалгалт хийгдэж эхэлсэн билээ.

1998-2000 онд аймаг, нийслэлд тус бүр 1 гэгээрлийн хяналтын, 2000-2002 онд нийслэлд 2, аймаг бүрд 1 боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны хяналтын улсын байцаагч ажиллаж Соёлын тухай, Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилтэнд хяналт тавин, монгол улсад соёлын мэргэжлийн хяналтын тогтолцоог бий болгох, төлөвшүүлэх, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх зорилт тавин ажиллаж ирлээ.

2003 онд Улсын мэргэжлийн хяналтын газар байгуулагдаж, Засгийн газрын 37 дугаар тогтоолоор "Улсын мэргэжлийн хяналтын албаны нийтлэг дүрэм" батлан, мэргэжлийн хяналтын зорилт, хяналт шалгалтын чиглэлийг тодорхойлж, түүнд боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны чиглэлээр хийх хяналт шалгалтын чиг үүрэг тусгагдсан нь монгол улсын соёлын хяналтын хөгжилд чухал ач холбогдолтой болсон юм.

2004 онд Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулинд орсон нэмэлт өөрчлөлтөөр түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалд байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч хяналт тавих бололцоо нээгдсэнээр монгол оронд соёлын өвийн хяналтын тогтолцоо бүрдүүлэхэд чухал алхам боллоо.

2008 оны байдлаар улсын хэмжээнд 11 соёлын хяналтын улсын байцаагч, 14 боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны хяналтын улсын байцаагч Соёлын тухай, Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль тогтоомжид, 457 байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн 102 орон тооны бус улсын байцаагчид Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 3.1.1, 3.1.2, 3.1.8-д дурдсан түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийн хадгалалт, хамгаалалтад хяналт тавин ажиллаж байна.

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны хяналтын улсын албанаас 2003-2007 онуудад нийт 19 аймаг, 6 дүүргийн 172 баг хороодын Засаг дарга нарын Соёлын хуулиар хүлээсэн үүргийн хэрэгжилт, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг гадаадад гаргаж буй байдал, 19 аймгийн 70 сүм хийдэд хадгалагдаж байгаа түүх, соёлын дурсгалт зүйлүүдийн хадгалалт хамгаалалтын байдал, 2005 онд улс, аймгийн музейнүүд болон сум, аймгийн соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сан, Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагаа, Засгийн газрын 1998 оны 51 дүгээрт тогтоолоор батлагдсан "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр", БСШУ-ны сайдын 2005 оны 37 дугаар тушаалаар батлагдсан "Монгол улсын нутагт археологийн хайгуул, малтлага, судалгаа хийх журам"-ын хэрэгжилтэнд шалгалт хийх ажлыг зохион байгуулж, Соёлын тухай хууль тогтоомжийн холбогдох зүйл, заалтуудын хэрэгжилтийн талаар улсын байцаагчийн дүгнэлт гарган БСШУЯ-д хүргүүлж, шалгалтын дүнг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслэлээр олон нийтэд тогтмол сурталчилж ирлээ.

2003 онд Багийн Засаг дарга нарын Соёлын хуулиар хүлээсэн үүргийн хэрэгжилтэнд хийсэн шалгалтаар Монгол улсын Засгийн газрын 1997 оны 17 дугаар тогтоолыг өөрчилж хэвлүүлсэн "Угийн бичиг" дэвтрийг аймгуудын Засаг Даргын Тамгын Газраар дамжуулж тараасан зөрчлийг илрүүлж, улсын байцаагчийн 2003 оны 17/30/05 тоот дүгнэлт гарган, ТХШТХуулийн 10.9.8 дугаар заалтын дагуу 2004-2006 онд 21 аймаг, нийслэлд нийт 128054 ширхэг дэвтэр хөтлөхийг хориглож, Хөвсгөл, Говьсүмбэр аймагт 27968 ширхэгийг устгах арга хэмжээ авч, БСШУЯ-д яаралтай авах арга хэмжээний тухай санал боловсруулж хүргүүлсэн. Тус яам шалгалтын мөрөөр "Угийн бичиг" хөтлөлтийн ажлын явц болон энэ талаар төрийн бус байгууллагуудын үйл ажиллагаанд дүгнэлт гаргах ажлын хэсэг, "Угийн бичиг хөтлүүлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл"-ийг байгуулж, 2004 оны 12 дугаар сард "Угийн бичиг хөтлөх зөвлөмж" боловсруулж гарган, 2007 онд Засгийн газрын 257 дугаар тогтоолоор "Угийн бичиг

хөтлөх журам"-ыг шинэчлэн батлуулж, монгол улсын нийт өрхийг Угийн бичиг хөтлөх загвар, гарын авлагаар хангах, сургалт зохион байгуулах ажлыг зохион байгуулахаар ажиллаж байна.

УМХГ-ын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны хяналтын улсын алба, Байгаль орчин геологи уул уурхайн улсын хяналтын албанаас хамтран 2005 оноос эхлэн жил бүр 21 аймгийн нийт сумдад Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилтэнд байнгын удирдамжаар шалгалт хийх ажлыг зохион байгуулж, баг, сум, аймгийн Засаг дарга нарын соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулиар хүлээсэн үүргийг хэрэгжүүлэх, түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудын байршлын координатыг тогтоох, иргэн, хуулийн этгээдэд гэрээгээр хариуцуулах, сумын бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагааг сэргээх, хууль бус малтлагыг зогсоох, хууль сурталчлах арга хэмжээ авч ирлээ.

2006 онд соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилтэнд хийсэн шалгалтуудын дүнг үндэслэн соёлын өвийн хадгалалт хамгаалалтыг сайжруулах, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг бүрэн бүртгэх, хяналтын механизмыг боловсронгуй болгох зорилгоор "Соёлын өвийн хяналтыг эрчимжүүлэх тухай" Улсын ерөнхий байцаагчийн 01/02 дугаар албан даалгаврыг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд нийт аймаг, сумдад эртний хот суурины туурь, булш хиргисүүрүүдэд хийсэн хууль бус малтлагын байдалд нэгдсэн үзлэг хийх ажлыг зохион байгууллаа.

ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгээс гаргасан судалгаагаар сүүлийн жилүүдэд 18 аймагт 75 удаа, 2006 оны шалгалтын үеэр улсын байцаагчдын нэмж гаргасан судалгаагаар 9 аймагт 24 удаа хууль бус малтлага хийсэн бөгөөд эдгээрийн ихэнх нь хэдийд, хэн үйлдсэн тухай

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

мэдээлэл байхгүй, зарим нь шүүх, цагдаагийн байгууллагад шилжсэн боловч хэрхэн шийдэгдсэн нь тодорхойгүй байна.

Шалгалтаар эртний хот суурин, сүм хийдийн туурь, булш хиргисүүрт хууль бус малтлага хийж байгаа түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хууль бусаар ухах, түүнийг зогсоох, мэдээллийн мөрөөр арга хэмжээ авах талаар улсын хэмжээнд тодорхой ажил зохион байгуулаагүй байгаа зөрчлийг илрүүлж, мэдээллийн мөрөөр шуурхай ажиллагаа зохион байгуулдаг механизмыг бий болгох шаардлагатай байгаа тухай саналыг БСШУЯ-д тавиад байна.

УМХГ-аас 400 гаруй байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчийг соёлын өвийн хяналтын чиглэлээр мэргэшүүлж, арга зүйн удирдлагаар хангахад бүрэн хүрч үйлчлэх бололцоо дутмаг, аймгуудад орон тооны соёлын хяналтын улсын байцаагч байхгүй байгааг харгалзан 2006 оноос эхлэн Дорнод, Өвөрхангай, Сэлэнгэ, Хөвсгөл, Увс аймгуудад бүс нутаг хариуцсан соёлын хяналтын улсын байцаагч, 2007 оноос Өмнөговь, Завхан, Баян-Өлгий аймагт соёлын хяналтын улсын байцаагчийн бие даасан орон тоо, 2008 оны 9-р сараас эхлэн 6 хүнд соёлын өвийн гэрээт улсын байцаагчийн эрх олгон ажиллуулж байна.

2006 оны 8-р сард Сангийн сайд, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайдын 277/304 тоот хамтарсан тушаалаар баталсан ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнд УМХГ-аас орж ажиллан улсын томоохон музейнүүд, Үндэсний төвномынсан, Гандантэгчинлэнхийдэд Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангаж буй байдалд шалгалт хийсэн. Ажлын хэсэг Сангийн сайд, Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны сайд, Мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн сайдын 2006 оны 10-р сарын 27-ны өдрийн "Шалгалтын мөрөөр арга хэмжээ авахуулах тухай" 299/324/111 тоот хамтарсан тушаалыг гаргуулж, "Түүх, соёлын дурсгалт зүйлсийн хадгалалт хамгаалалтын байдалыг сайжруулах талаар авах арга хэмжээний төлөвлөгөө" батлуулсан. БСШУЯ энэхүү төлөвлөгөөг 2006 оны 11-р сарын 15-ны Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцүүлэн, 269 дүгээр тогтоолыг батлуулж, уг ажлын гүйцэтгэхэд улсын төсвөөс 1 тэрбум төгрөгийн санхүүжилт хийхээр шийдвэрлүүлсэн нь хяналт шалгалтын ажлын үр дүнг дээшлүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болсон байна.

Монгол улсын Засгийн газрын 2006 оны 269 дүгээр тогтоолыг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд 2007 оны эхний улиралд 21 аймгийн музейг дохиоллын системтэй болгож, цагдаагийн байгууллагатай холбосон, Богд хааны ордон музей, Эрдэнэ зуу музей, Үндэсний номын санг иж бүрэн хулгайн болон галын дохиоллын систем тавьсан байдалд шалгалт хийж, БСШУЯ-тай хамтран 2007 оны 10-р сарын 15-нд улс, аймгийн музейнүүдийн сан хөмрөгийн улсын тооллогыг эхлүүлж, музейн ерөнхий бүртгэлийн маягтыг шинэчилж баталгаажуулах, хэвлүүлэх, шифрлэх, ажлыг санаачлан хийж, тооллогын явцад хяналт тавин ажиллалаа.

Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн улсын тооллогыг сүм хийдүүдэд 1987, түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалд 1992, улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогыг 1997 оноос хойш хийгээгүй байгаад бид дүгнэлт хийж, 2007 онд БСШУЯ-тай хамтран музейн тооллогыг эхлүүлж, 2008 онд Үндэсний болон аймгуудын номын санд хадгалагдаж байгаа үнэт ховор номын тооллогыг анх удаа хийлгэн, 2009 онд түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудын улсын тооллогыг зохион байгуулах шаардлагатай байгааг холбогдох байгууллагуудад мэдэгдсэн болно.

Сүүлийн үед түүх, соёлын дурсгалт үнэт зүйлсийг хулгайлах, хууль бусаар хил давуулан худалдаалах, хэлбэр дүрсийг өөрчилж, зэрлэг балмадаар устгах (вандализм) зэрэг гэмт үйлдэл ихээр гарч байна. Манай улсад гарч байгаа энэ төрлийн гэмт хэргийн тоо сүүлийн жилүүдэд нэмэгдэж байгааг анхаарч хил, гаалиар түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хууль бусаар нэвтрүүлэхэд тавих хяналтыг сайжруулах шаардлага тулгарч байна.

Шалгалтын дүнгээс үзэхэд орон нутагт түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн хадгалалт хамгаалалт ор нэр төдий, аймаг, сумдын Засаг дарга төрийн захиргааны байгууллагын ажилтнуудын соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн талаархи мэдлэг нимгэн, монгол улсад Соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн тогтолцоо бүрэлдэн бий болж төлөвшөөгүй байна.

2005 онд УМХГ-аас 19 аймаг, 70 сум, 28 улс, аймгийн музейн соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагааг шалгасан дүнгээс үзэхэд аймаг, сумын Засаг дарга нарын 51.7% нь СӨХТХ-ийн 8.4-р заалтын дагуу соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийн санд бүртгэх

ажлыг зохион байгуулаагүй, 57.2% нь мөн хуулийн 8.8-р заалтын дагуу тухайн орон нутгийн түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хадгалж байгаа байгууллага дахь бүртгэл-мэдээллийн сангийн баяжуулалт, бүрдэлтэд хяналт тавиагүй, 65.7% нь судалгаа тайлан, мэдээллийг зохих журмын дагуу улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд гаргаж хүргүүлээгүй байна.

Үүнийг харгалзан бүх шатны Засаг дарга, байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч, байгаль хамгаалагч, сумын соёлын төвийн ажилтнуудад зориулж монгол орны нутаг дэвсгэр дэх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалуудын товч танилцуулга, соёлын өвийн хууль тогтоомж, түүний хэрэгжилтэнд УМХГ-аас хийсэн шалгалтын мэдээ баримтаас бүрдсэн 29 хэвлэлийн хуудас "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал хамгаалагчдад" нэртэй гарын авлагыг БСШУЯ-ны санхүүжилтээр хэвлүүлэн бүх аймаг, сумдад хүргэх ажлыг хийж байна.

Өнгөрсөн хугацаанд УМХГ-аас соёлын болон байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчдыг гарын авлагаар хангах, сургалт семинарт хэсэгчлэн хамруулах арга хэмжээ авч, 2006 онд соёлын хяналтын улсын байцаагчдын семинарыг Улаанбаатар хотод, 2007 онд Зүүн бүсийн соёлын ажилтнуудын улсын анхдугаар зөвлөгөөнийг Хэнтий аймагт, сумдын Засаг дарга нарын семинарыг Увс аймагт зохион байгууллаа. Мөн 2008 оны 10-р сард ЮНЕСКО-ийн Монголын үндэсний хороо, БСШУЯ, ШУА-ийн Археологи, Палеонтологийн хүрээлэнтэй хамтран Улаанбаатар хотод "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийн хадгалалт, хамгаалалт" сэдвээр Үндэсний семинар зохион байгууллаа.

Монголын ард түмний түүх, өв соёлын өвийг хамгаалж, хойч үедээ өвлүүлэн үлдээхийн тулд соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийг сурталчлан таниулж мөрдүүлэх, түүх, соёлын үнэт дурсгал эртний хот, сүм хийдийн туурь, булш бунханыг ухах, эвдэлж сүйтгэх зэрэг хууль бус үйлдэлтэй тууштай тэмцэхэд олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Ц.Болорбат

ШУА-ийн Археологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

ШУА-ИЙН АРХЕОЛОГИЙН ХҮРЭЭЛЭНГИЙН 2008 ОНД ХИЙСЭН СУДАЛГААНЫ ТОВЧ МЭДЭЭ

1. Монгол улсын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн нь 2002 оноос Италийн Үндэсний эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, Ториногийн Их сургуультай хамтран “Говийн-геоархеологи” төслийг Өвөрхангай, Баянхонгор, Өмнөговь аймгуудын сумдаар хэрэгжүүлж байгаа билээ. 2003 оноос эхлэн Баянхонгор аймгийн Богд сумын нутаг Орог нуурын баруун урд эрэгт орших хүрэл, төмрийн түрүү үеийн булш хиргисүүрийг илрүүлэн олж зарим нэгийг малтан судлаж, судалгааны нилээдгүй их хэрэглэгдэхүүнийг олж цуглуулаад байна. Тус хээрийн шинжилгээний анги нь 2008 оны 5-р сарын 23-ны өдрөөс 06-р сарын 12-ны өдрийг дуустал нийт 21 хоногийн хугацаанд Баянхонгор аймгийн Богд сумын нутаг Орог нуурын баруун урд эрэгт байрлах бүлэг булш, хиргисүүрийн зүүн хойд захад, бусдаас тусгаар орших хүрэл, төмөр зэвсгийн түрүү үеийн түүхэнд холбогдох тэгш дөрвөлжин болон дугуй чулуун хүрээтэй дурсгалуудаас зургаг сонгон малтсан бөгөөд үүнээс OR 08-03, OR 08-05 дугаартай булшнаас оршуулгын зан үйлийн өвөрмөц хэлбэр болох хүнээ хажуу талаар нь тавьсан огт хөндөгдөөгүй оршуулга илэрсэн нь судалгааны хувьд өндөр ач холбогдолтой юм.

Мөн Их Богд уулын ар бэлд Густын ам хэмээх газар буй

ганцаар орших нэгэн булшийг малтан судалсан ба булш хэдийгээр тонон сүйтгэгдсэн боловч анхны байдлаар буй 19 ширхэг явуу зүүлт илэрсэн нь сонирхолтой юм. Судалгааны урьдчилсан үр дүнгээс үзэхэд уг булш нь дундад зууны үе холбогдох боломжтой хэмээн үзэж байна.

Орог нуур. Булш OR 08-03(оршуулга)

2. 2003 оноос Монгол Улсын ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн, АНУ-ын Смитсоны Байгалийн Түүхийн музейтэй хамтарсан төслийн хүрээнд Дундговь аймгийн Бага газрын чулуу хэмээх байгалийн өвөрмөц тогтоцтой нутагт археологийн удаан хугацаатай судалгааны ажил явуулж ирсэн.

Тус хээрийн шинжилгээний анги нь 2008 оны 6-р сарын 21-ний өдрөөс 8-р сарын 13-ныг хүртэл нийт 54 хоног ажилласан болно. Энэ хугацаанд дээрх бүс нутгийн Дунд шандын ам, Алаг толгой, Өндөр хонд, Хавчигын ам, Хар хад, Монгол уул, Бурхан толгой зэрэг газруудад хүрэл зэвсгийн үеэс дундад зууны үеийн нүүдэлчдийн үлдээсэн дурсгалуудыг өргөн цар хүрээтэйгээр малтлага судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэсэн. Тухайлбал, Дунд шандынаманд хүрэл зэвсгийн үеийн дурсгал 4, хүннү булш 2, Алаг толгой хэмээх газар хүннү булш 8, дундад зууны үед холбогдох булш 7, он цаг тодорхойгүй булш 1, чулуун байгууламж 1, Өндөр

хондод он цаг тодорхойгүй булш 2, Хавчигын ам болон Хар хаданд тус бүр дөрвөлжин булш 1, Монгол уул хэмээх газар хиргисүүрийн дагуул байгууламж 4, хадны оршуулга 1, Бурхан толгойд хоёр чулуун байгууламжуудыг малтан судалсан болно.

Малтлага судалгааны үр дүнд олон тооны эд өлгийн дурсгал, хэрэглэгдэхүүнийг олсон бөгөөд одоогоор боловсруулалтын ажил үргэлжлэн явагдаж байна.

Монгол-Америкийн хамтарсан хээрийн шинжилгээний анги

3. 2008 оны 5-р сарын 10-наас 5-р сарын 22-ны өдрийг хүртэл Үндэсний авран хамгаалах хайгуулын экспедици Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын нутаг

Хайгуул судалгааны байдал

Хэрлэнгийн Хөдөө арал буюу баруунаас зүүн тийш Хэрлэн голоос Цэнхэрийн гол, хойноос урагш Хэрлэнбаян-Улаан уулаас Хэрлэн тооно уулын өвөр хүртэлх газар нутагт археологийн дурсгал байгаа эсэхийг нягтлан шалгах хайгуулын ажлыг хийсэн.

Орог нуур. Булш OR 08-03

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

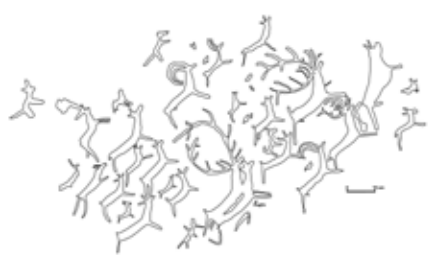
4. 2008 оны 6-р сарын 7-ноос 6-р сарын 29-ний өдрийг хүртэл Монгол-Францын хамтарсан археологийн экспедици Архангай аймгийн Төвийн ОНСМузейн (Заяын хүрээ) зарим барилгын дээврийн хэсгийг бороо уснаас хамгаалах, Их Тамир сумын нутагт буй унасан (хэвтээ) байдалтай байгаа хөшөөдийг босгох, Хөрөөгийн үзүүрийн хадны зургуудыг хуулбарлан авах, Б хэсгийн хиргисүүрийн хүрээний

Цацын эрэг дэх буган чулуун хөшөө

Хиргисүүрийн хүрээ чулуунд хийсэн сорилтын малтлагын явц

Хөрөөгийн үзүүрийн хадны зургийн хуулбар

зохион байгуулалтын зарим хэсгийг мэдэх зорилгоор сорилт малтлага хийх зэрэг ажлуудыг хийсэн.

5. 2008 оны 7-р сарын 5-наас 7-р сарын 31-ний өдрийг хүртэл нийт 26 хоногийн хугацаанд Монгол-Францын хамтарсан археологийн судалгааны анги Архангай аймгийн Хайрхан сумын нутаг Гол модны дурсгалт газар малтлага судалгаа, Эрдэнэмандал

Дагуул булшны өнгөн хөрсийг хуулсан байдал

Малтлагын явц

Цорго багийн нутагт орших Дөрвөлжин хэмээх эртний суурин

сумын Цорго багийн нутагт орших Дөрвөлжин хэмээх эртний суурин газар геофизикийн тандалт судалгаа хийсэн.

6. 2008 оны 8-р сарын 8-наас 8-р сарын 11-ний өдрийг хүртэл Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутаг дахь "Айвенхоу Майнз Монголия Инк" болон "Онтро Голд" компаниудын хамтран эзэмшдэг "JAVLAHD 3136X" тоот лицензийн "HERUGA" ордын талбайд археологийн дурсгал байгаа эсэхийг нягтлан шалгах хайгуулын ажлыг хийсэн. Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд Түрэгийн үеийн эл чулууд болон Монголын эзэнт гүрний үед холбогдох булшууд зэрэг нийт 21 тооны дурсгалыг илрүүлэн олж, бүртгэн авсан болно. Хээрийн шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд Ж.Гантулга, П.Алдармөнх нар оролцон ажилласан.

Хайгуул судалгааны байдал

7. 2008 оны 9-р сарын 14-нөөс 9-р сарын 19-ний өдрийг хүртэл Өмнөговь аймгийн Баян-Овоо сумын нутагт орших "Онтро Голд Инк" компанийн "Шивээ толгой" хайгуулын лицензтэй талбайд археологийн авран хамгаалах хайгуул судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэсэн. Хайгуул судалгааны ажлын хүрээнд нийт 47 тооны дурсгал илрүүлэн олсноос хүрэл зэвсгийн үеийн дөрвөлжин булш 1, шоргоолжинбулш 1, түрэгийн үеийн балбал чулуу 1, он цаг тодорхойгүй дөрвөлжин хэлбэрийн байгууламж 4, дугуй хүрээтэй булш 23, дугуй хэлбэрийн чулуун байгууламж 9, дөрвөлжин хэлбэртэй чулуун байгууламж 4 тус тус багтаж байна. Хээрийн шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд Ч.Амартүвшин,

Судалгааны ажлын явц

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Ж.Гантулга, П.Алдармөнх нар оролцон ажилласан.

8. Монгол-Америкийн хамтарсан “Өрнөд Монголын био-археологи” төслийн хээрийн судалгааны ажил Хөвсгөл аймгийн Бүрэнтогтох, Арбулаг сумдын нутагт 2008.06.15-07.15-ны хооронд явагдав. Энэ онд 7-н хиргисүүрт малтлага хийсэн ба эдгээрийн 5-аас нь оршуулга илэрсэн бөгөөд урьдчилсан байдлаар төмөр зэвсгийн түрүү, хүрэл зэвсгийн сүүл үед холбогдож байна. Хээрийн шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүнд магистр Ц.Амгалантөгс, Б.Эрдэнэ нар ажиллав.

9. Монгол-Оросын хамтарсан “Умард Монголын Чулуун зэвсгийн үе” төслийн хээрийн шинжилгээний анги Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сумын Уньт багийн нутаг “Төлбөрийн гол”-ын чулуун зэвсгийн сууринд 2008.07.28-08.28-ны хооронд малтлага судалгааны ажил явуулав. Урьдчилсан байдлаар “Төлбөрийн гол”-ын дурсгал нь шинэ чулуун зэвсгийн үе болон хуучин чулуун зэвсгийн дээд үед холбогдож байна. Хээрийн шинжилгээний ангид магистр Ц.Болорбат, Д.Одсүрэн нар оролцон ажилласан.

10. Монгол-Монакогийн хамтарсан археологийн судалгааны анги 2008.06.15-07.15 хүртлэх хугацаанд Архангай аймгийн Ихтамир сумын нутагт хайгуул хийв. Хайгуулын явцад хэд хэдэн буган чулуун хөшөө болон хиргисүүр шинээр илрүүлжээ. Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд М.Цэнгэл, Ж.Гантулга нар оролцон ажиллав.

11. Монгол-Японы хамтарсан “Шинэ зуун” төслийн шинжилгээний анги 2008.08.15-09.02-ны хооронд Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын нутаг Аварга ордны туурийн хөрсний бүтэц, төмөрлөгийн үйлдвэрлэлийн зохион байгуулалтын хэсэгт нарийвчилсан судалгаа хийсэн. Судалгааны ангийн бүрэлдэхүүнд доктор, дэд профессор Б.Цогтбаатар, Н.Эрдэнэ-Очир, Ц.Амгалантөгс нар оролцон ажилласан.

Судалгааны ажлын явц
Халаалтын ханз

12. Япон-Монголын хамтарсан “Дорнод Монголын палеолитын судалгаа” төслийн хээрийн шинжилгээний анги Хэнтий аймгийн Батширээт сумын нутаг Өглөгчийн голын дэнжид чулуун зэвсгийн малтлага судалгааны ажлыг 2008.09.05-09.15-ны хооронд хийж гүйцэтгэв. Өглөгчийн хэрмийн баруун урд чулуун зэвсгийн сорилт малтлага хийх явцад галын ором илэрсэн бөгөөд дээжийг лабораторийн шинжилгээнд өгөөд байна. Тус шинжилгээний ангид доктор Б.Цогтбаатар, Ц.Болорбат, Ц.Амгалантөгс, Д.Одсүрэн нар оролцон ажилласан.

13. “Монгол Алтай” судлалын хүрээлэнгийн захиалгат ажил болох “Ховд аймгийн археологийн дурсгалыг бүртгэх” төслийн хүрээнд тус төслийн удирдагч доктор Ц.Төрбат, эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Батсүх, Т.Батбаяр нар Ховд аймгийн Дуут, Манхан, Мөнххайрхан, Булган сумдын нутагт 2008.06.14-07.15 хүртэл хайгуул, малтлага судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэсэн. Үүний

Буган чулуун хөшөө

үр дүнд Буянт сумын 12 газарт, Дуут сумын 90 газарт, Манхан сумын 93 газарт, Мөнххайрхан сумын 59 газарт, Булган сумын 84 газарт хадны зураг, буган хөшөө тахилын байгууламж, оршуулга, сүм хийдийн үлдэгдэл гэх мэт олон дурсгалт газруудыг бүртгэж баримтжуулж авлаа. Мөн эртний нүүдэлчдийн 3 ш хадны оршуулгын мэдээллийг шалгав.

14. Монгол-Германы хамтарсан “Орхон” экспедици 2008.08.20-09.5-ныг хүртлэх хугацаанд Архангай аймгийн Хотонт сумын нутагт орших Уйгурын нийслэл Хар балгасанд 2009 оны зун хийх археологийн малталтын бэлтгэлийг хангаж, өмнөх жилийн хийсэн топографийн хэмжилт, хотын нарийвчилсан дэвсгэр зургийг боловсруулах зэрэг ажлыг үргэлжлүүлэн хийсний зэрэгцээ Өвөрхангай аймгийн Хархорин сумын нутаг Орхон голын баруун эрэгт санамсаргүй байдлаар илэрч мэдэгдсэн археологийн үлдэгдэл бүхий газрыг шалгаж, жижиг хэмжээний сорилтын малтлага хийх аргаар дурсгалын хүрээ хэмжээг тодорхойлох анхны тандах судалгааг хийж гүйцэтгэсэн

Гурван зуух илэрсэн байдал (Урд талаас)

болно. Сорих малтлагын үед эндээс Хархорумын барилга байгууламжийг чимэглэх гар урчуудын нэгэн сууцны үлдэгдэл, барилгын тоосго, дээврийн ваар үйлдвэрлэж байсан гэрч баримт болох бамбай мэт хэлбэртэй зэрэгцэж байрласан гурван ижилхэн зуух, түүнчлэн барилгын чимэглэл шатаах, будаж пааландах зэрэг илүү нарийн үйлдвэрлэл явуулж байсны үл мөрийг хадгалсан дүгрэг хэлбэртэй нэг зуух, нийт 4 зуух олдсон нь Хархорум төдийгүй

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Малтан судалсан Хүннүгийн язгууртны булш

Байрлал зүйн зураглал хийж байгаа нь

Үзэсгэлэнгийн нээлт

Монголын хот суурины судалгаанд онцгой ач холбогдолтой олдвор хэрэглэгдэхүүн болж байна. Уг дурсгалт газрыг цаашид дэлгэрүүлэн судлахаар төлөвлөж байна. Судалгааны ажилд эрдэм шинжилгээний ажилтан доктор У.Эрдэнэбат, Т.Батбаяр нар оролцон ажилласан.

15. Монгол улсын Шинжлэх ухааны Академийн Археологийн хүрээлэн (тухайн үед Түүхийн хүрээлэн байсан) болон Монголын Үндэсний Музей нь БНСУ-ын Үндэсний Музейтэй хамтран 1997 оноос Монгол-Солонгосын хамтарсан “Мон-Сол” эрдэм шинжилгээ, судалгааны төслийг хэрэгжүүлж ирлээ. Өнгөрсөн хугацаанд тус төслийн хүрээнд Монгол улсын нутагт 9 удаа хээрийн судалгаа, 4 удаа “Монгол-Солонгосын эрдэм шинжилгээний симпозиум”, 2 удаа тусгай үзэсгэлэн (Сөүл ба Улаанбаатар хотод) зохион байгуулж дээрх маллага судалгааны ажлын тайланг жил бүр 1000 хувиар хэвлүүлж ирсэн бөгөөд Өглөгчийн голын дурсгал (1999 он), Морин толгойн Хүннүгийн үеийн булш (2000 он), Худгийн толгойн Хүннүгийн үеийн булш (2001 он) зэрэг эрдэм шинжилгээний тайлан, “Мон-Сол төслийн 5 жил” тусгай үзэсгэлэнгийн каталог зэрэг 5 боть номыг хэвлүүлсэн байна.

2006 оноос тус төслийн хүрээнд Дорнод Монголын Хүннүгийн язгууртны булшны маллага судалгааны ажил хийгдэж байна.

Тус төслийн хээрийн шинжилгээний анги 2008 оны 7-р сарын 30-ны өдрөөс 8-р сарын 14-нийг хүртэл нийт 14 хоног Хэнтий аймгийн Баян-Адрага сумын нутаг Дуурлиг нарсны Хүннүгийн язгууртны булш бүхий оршуулгын газарт судалгааны ажил хийж гүйцэтгэсэн. Энэ хугацаанд дараа жил малтан судлахаар товлосон хүннүгийн язгууртны үүдэвчтэй дөрвөлжин том булшны хажуу талыг цэвэрлэн дагуул 2 жижиг булшийг шинээр илрүүлэн дараа жил малтан судлахаар цэвэрлэж үлдээлээ. Мөн түүнчлэн тус дурсгалт газрын булшнуудын байрлал зүйг тодорхойлох зорилгоор дэвсгэр зураглал хийж эхэлсэн бөгөөд цаг хугацааны боломжоос шалтгаалан дараа жил үргэлжлүүлэн хийж дуусгахаар болсон юм.

Мөн “Мон-Сол” төслийн судлаачид судалгааны ажлаа явуулж буй орон нутгийн засаг захиргаатай нягт хамтран ажилладаг бөгөөд улмаар сум орон нутагт өөрсдийн боломжийн хэрээр тусламж дэмжлэг үзүүлж ирлээ. Тухайлбал, энэ жил Баян-Адрага сумын 85 жилийн дурсгалын медалийг БНСУ-д захиалан хийлгэж авчирч өгсөн. Мөн “Мон-Сол” төслийн үйл ажиллагааны үр дүнгийн талаар танилцуулсан гэрэл зургийн үзэсгэлэнг тус сумын төвд гарган нутгийн иргэдэд дэлгэн үзүүлсэн юм. Тус үзэсгэлэнгийн гэрэл зургуудыг сумын Засаг даргын тамгын газарт бэлэглэж хүлээлгэн өгсөн бөгөөд жил бүр судалгааны ажлын үр дүнг харуулсан гэрэл зураг, олдвор хэрэглэгдэхүүнээр баяжуулж байх юм. Энэ нь Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээр ажиллаж буй археологийн хээрийн шинжилгээний ангиудаас анх удаа хөдөө орон нутагт ийм гэрэл зургийн үзэсгэлэн гаргасан явдал боллоо.

Х.Цогтбаатар

Монгол-Японы палеонтологийн хамтарсан экспедицийн Монголын талын тэргүүн, доктор

МОНГОЛ-ЯПОНЫ ПАЛЕОНТОЛОГИЙН ХАМТАРСАН ЭКСПЕДИЦИЙН 2008 ОНЫ ХЭЭРИЙН СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮНГЭЭС

Монгол-Японы палеонтологийн хамтарсан экспедиц (МЯПХЭ) Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын Хоёр заан (Хожуу палеогенийн настай), Хамрын ар (Түрүү Цэрд), Хатанбулаг сумын Эргэлийн зоо (Хожуу палеогенийн настай), Улаанбадрах сумын Баян ширээ (Хожуу Цэрдийн Баян ширээн настай), Бурхант (Хожуу Цэрд, Баян ширээн настай), Сайншанд сумын Зүүнбаян багийн Хонгил цав (Хожуу Цэрд, Баян ширээн настай), Мөнгөн дух (?Хожуу Цэрд, Баян ширээн), Цагаан тээг (Хожуу Цэрд, Баян ширээн настай), Цагаан эрэг (Цэрдийн настай) зэрэг олдворт газруудад 2008 оны 8 сарын 23-наас 9 сарын 30-ныг дуустал 40 хоногийн судалгаа явуулав.

Экспедицийн бүрэлдэхүүнд Японы талаас Хаяшибара Байгалийн шинжлэлийн музейн 5, Токиогийн байгалийн шинжлэлийн музейн 1, Токиогийн Их сургуулийн докторант 1, Монголын талаас

МЯПХЭ-ийн 2008 оны хээрийн судалгааны анги

ШУА-ийн Палеонтологийн төвийн 6 судлаач, туслах 3 ажилчид тус тус оролцон ажиллав.

Хээрийн судалгааны урьдчилсан үр дүн

Хоёр заан-палеогений олдворт газар: Энэ олдворт газраас энэ жил дараах сээр нуруутан амьтны олдворыг шинээр оллоо. Үүнд:

- Аминодонтидын эрүү шүд,
- Бронотерийдын эрүү шүд,

Эртний хөхтөн-Бронотерийдын эрүү

Эртний хөхтөн- Гиракодонтидын эрүү шүд

- Гиракодонтидын эрүү шүд ба толгойн яс,
- Хөхтөн амьтдын ясны хэсгүүд,
- Яст мэлхийн ясны үлдэгдэл
- Загасны үлдэгдэл

Хоёр заан олдворт газар Эргэлийн зоо формац илэрдэг бөгөөд энэ олдворт газрын литологи нь шавранцар, элсжин болон конгломератаас бүрдэнэ. Уг олдворт газрын эртний орчин нь голын үүсэлтэй гэдэг нь батлагдаж байна. Энэ олдворт газар нь Азийн эх газрын Хөхтөн амьтдын нас (Asian Land Mammal Age)-ны ангиллын Эргилийн (хожуу Эоцен-түрүү Олигоцен) олдворт газрын гол төлөөлөл болдог.

Эргилийн зоо-палеогений олдворт газар: Уг олдворт газар нь зүүнээсээ баруун тийш 50 орчим км үргэлжлэн тогтсон хойшоо харсан эгц эрэг үүсгэсэн илэрц юм. Энэ олдворт газраас дараах олдворыг олж, цуглуулав. Үүнд:

- Аминодонтидын эрүү шүд,

- Гиракодонтидын эрүү шүд,
- Салаа туурайтны дунд чөмөг,
- Хөхтөн амьтдын ясны үлдэгдэл,
- Яст мэлхийн салангид хуяг,
- Эртний загасны үлдэгдэл

Уг олдворт газрын литологи нь шавранцар, элсжин болон конгломератаас бүрдэж байна. Уг олдворт газрын олдвор агуулагч хурдасны геологийн орчин нь голын болон багахан нуурын үүсэлтэй болох нь тогтоогдож байна. Эргилийн зоо олдворт газар нь Эргил формацийг анх түрүү ялгасан газар бөгөөд хожуу Эоцен-түрүү Олигоцен настай гэж үздэг.

Баян ширээ-цэрдийн олдворт газар: Хожуу цэрдийн Баян ширээгийн настай хурдасны стратотип олдворт газар юм. Энэ олдворт газраас дараах сээр нуруутан амьтдын олдворыг олж цуглуулсан байна. Үүнд:

- Анкилозаврын бүрэн бус араг яс,
- Гадрозавридын бүрэн бус араг яс,
- Яст мэлхий,
- Үлэг гүрвэлийн яс болон шүдний хэсгүүд

Энэ олдворт газрын литологи нь голын хурдаснаас бүрдэж байв.

Анкилозаврын олдворт малталт хийж байгаа нь

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

Хөндлөн чиглэлдээ нэмэгдсэн ба дээшээгээ нарийн ширхэгтэй болсон хурдас хуримтлалын дараалал нь мушгиран урсан голын систем байсан гэдгийг гэрчилж байна. Энэ олдворт газрын геологийн нас Баянширээгийн (Хожуу Цэрд) настай.

Хонгил цав-цэрдийн олдворт газар: Энэ олдворт газраас дараах сээр нуруутан амьтдын олдворыг олж цуглуулав. Үүнд:

- Жижиг Орнитомимидын араг яс
- Анкилозаврын бүрэн бус араг яс
- Гадрозавридын бүрэн бус араг яс
- Үлэг гүрвэлийн яс, шүдний хэсгүүд

Хонгил цавгаас олдсон анкилозаврын сүүлний хэсэг

Энэ олдворт газрын литологи нь шавранцар, элсжин, конгломератаас бүрдэнэ. Седиментологийн фаши нь багавтар нууртай голын орчин байсныг гэрчилдэг. Хэд хэдэн хагарал ажиглагдаж байв.

Хамрын ар- түрүү цэрдийн олдворт газар: Энэ жилийн экспедиц дараах сээр нуруутан амьтдын олдворыг эндээс олж цуглуулсан байна.

- Птерозаврынх байж болох амьтны бүрэн бус араг яс
- Пситтакозаврын хэд хэдэн араг

Пситтакозаврын олдворт малтлага хийж байгаа нь

яс, толгойтой нь

- Үлэг гүрвэлийн яс, шүдний үлдэгдлүүд

Энэ олдворт газрын литологи нь шавранцар, элсжин, конгломератаас тогтоно. Доод конгломератын давхаргадас нь хушуу туугдас (alluvial-fan). Хушуу туугдасын хурдас нь гол-нуурын хурдсаар хучигдсан. Геологийн нас нь Түрүү цэрдийнх.

Түрүү цэрдийн өвсөн идэшт үлэг гүрвэл-Пситтакозавр

Цаашид тавигдаж буй зорилт

1. Хамрын ар олдворт газраас хадгалалт сайтай Птерозаврын бололтой олдвор олдсон нь уг амьтны хувьсал хөгжлийн судалгаанд чухал ач холбогдолтой олдвор болох нь дамжиггүй.

2. Доод цэрдийн Хамрын ар олдворт газраас Пситтакозаврын том жижиг нийлсэн хэд хэдэн араг яс олсон нь пситтакозавр динозаврын онтогенезийн судалгаанд ихээхэн ач холбогдолтой болох юм.

3. Баян ширээгээс гадрозавридын бүрэн бус араг яс олсон нь урьд өмнө олдож байсан энэ насны гадрозавроидуудтай харьцуулах судалгаа явуулахад чухал материал олдсон гэж үзэж байна.

4. Сайншандын ойролцоох Цагаан эрэг хэмээх шинэ олдворт газраас гадрозавроидын хүзүү, сүүлний үеүд, тероподын дунд чөмөг зэрэг сайн хадгалалттай олдворуудыг олсон нь энэ олдворт газрын насыг тогтооход ач холбогдолтой.

5. Палеогенийн Эргилийн зоо формацийн геологийн насыг хөхтөн амьтны харьцуулах судалгааны аргын зэрэгцээ өөр аргууд болох магнетостратиграфийн аргыг олдворт газар бүр дээр хослуулан хэрэглэж насны ангиллыг нарийвчилан судлах шаардлагатай байна.

Олдворт газруудад эртний амьтан ургамлын олдворыг хууль бусаар ухсан талаарх тэмдэглэл

Дорноговийн районд олдворт газрыг хууль бусаар ухах явдал Өмнөговийн олдворт газруудтай харьцуулахад харьцангуй гайгүй байгаа нь судалгааны явцад ажиглагдаж байлаа. Гэсэн ч Дорноговийн нутагт тархсан эртний амьтан ургамлын олдворт газрууд, ялангуяа үлэг гүрвэлийн олдворт газруудыг хамгаалах талаар Засгийн газраас иж бүрэн дорвитой арга хэмжээ авахгүй бол Монголын говийн баруун хэсэг дэх олдворт газруудыг сүйтгэсэн гашуун түүх давтагдахгүй гэх баталгаа алга байна.

Н.Жавзмаа

Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээ, арга зүй, сан хөмрөг хариуцсан тасгийн эрхлэгч

2008 ОНД БАЙГАЛИЙН ТҮҮХИЙН МУЗЕЙГЭЭС ЗОХИОН БАЙГУУЛСАН ХАЙГУУЛ СУДАЛГААНЫ АЖИЛ

2008 онд Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтнууд үзмэр цуглуулгын үндсэн чиглэлийн дагуу сан хөмрөгөө баяжуулах, үзмэрийн шаардлага хангахуйц дээж цуглуулах зорилгоор монгол орны баруун, зүүн болон төвийн нутгуудаар 5 удаагийн хайгуул судалгааны ажлыг зохион байгуулсан.

Баруун бүсийн нутгаар хийсэн хайгуул судалгааны ажил

2008-оны 7-р сард баруун бүсийн нутгуудаар явж хайгуул судалгааг хийж гүйцэтгэв. Баруун 5 (Баян-Өлгий, Ховд, Говь-Алтай, Увс, Завхан) аймгийн нутгаар хийсэн хайгуул судалгааны ажлаар

геологийн тогтоц, орд илэрцүүдтэй танилцаж шинээр дэглэх буюу сан хөмрөгөө баяжуулах чиглэлээр геологийн дээж 15ш, амьтан 200ш, ургамал 3ш цуглуулж, байгалийн фото зураг авсан. Хайгуул судалгааны ажлын үеэр Баянхонгор, Ховд, Завхан аймгийн музейн ажилтануудад байгалийн чиглэлийн үзмэрүүдийг хадгалж хамгаалах, дэглэж үзүүлэх, геологи амьтны нэршлүүдийг хэрхэн зөв бичиж тайлбарлах талаар дэлгэрэнгүй зөвөлгөө өглөө. Хайгуулд лабораторийн эрхлэгч Ж.Цогтбаяр, геологич, эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Жанат, чихмэлчин Т.Дашбат, жолооч Ю.Бат-Эрдэнэ нар оролцов.

Хайгуул судалгааны багийнхан

Баруун гараас: геологич Д.Жанат, чихмэлчин Т.Дашбат, лабораторийн эрхлэгч Ж.Цогтбаяр, жолооч Ю.Бат-Эрдэнэ нар.

Баянхонгор, Өвөрхангай, Дорноговь аймгуудад хийсэн хайгуул судалгааны ажил

Эрдэм шинжилгээний тасгийн эрхлэгч, хөхтөн судлаач Н.Жавзмаа, эрдэм шинжилгээний ажилтан, амьтан судлаач Т.Тодгэрэл нар “Хүн төвтэй байгаль хамгаалал” ТББ-ын төслийн хүрээнд 2008 оны 5-р сард Баянхонгор аймгийн Эрдэнэцогт сум, Өвөрхангай

Их нартын байгалийн нөөц газар дахь судалгааны багийнхан

Жижиг мэрэгчдэд хэмжилт хийж буй нь

Шавжийн дээж цуглуулгаа хийж байгаа нь

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

ЭША Б.Бадамцэцэг Хорго уулын дэргэд ургамал цуглуулж байгаа нь

Ягаан Цээнийн (Paeonia anomala L.) боловсорч гүйцсэн жимс

аймгийн Бат-Өлзий сумын нутаг дэвсгэрт монгол тарваганы тооллого хийж, тарваганы нягтшил, тоо толгойг судлан тогтоох ажлыг хийлээ. Судалгааны үр дүнг Байгал орчны яам, Улсын мэргэжлийн хяналтын газар, Германы хамтын ажиллагаа төсөл болон судалгаа хийгдсэн аймаг сумдад танилцуулсан байна.

Мөн 8-р сард Дорноговь аймгийн Даланжаргалан сумын нутаг дахь Их Нартын байгалийн нөөц газарт биологийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилчид болон АНУ-ын Денверийн амьтны хүрээлэнгийн эрдэмтэн судлаачидтай хамтран ажиллаж гүрвэл, жижиг мэрэгчид, зээр шонхор, мах идэштэн амьтдыг судлах судалгааны арга зүйгээс суралцлаа. Үзмэрт зориулан гар далавчтанаас сарьсан багваахай, мэрэгчтэнээс шар чичүүл, орог зузга, алагдаага, мах идэштэнээс халздай дорго, шар үнэгний гавалын яс, хярс үнэгний гавалын яс, туруутанаас аргаль хонины хоёр хос эвэр, янгир ямааны нэг хос эвэр, тасын үр хөврөл шавж, геологийн дээж болорын талст зэргийг музейн сан хөмрөгт цуглуулсан.

“Монгол орны ургамлын аймаг, ургамалжилт” сэдвийн хүрээнд хийсэн ажил

Монголын Байгалийн түүхийн музей, БНСУ-ын Шинжлэх ухаан технологийн музейн хамтын ажиллагааны гэрээний дагуу “Монгол орны ургамлын аймаг, ургамалжилт” сэдвийн хүрээнд 2008 оны 07-р сард хоёр музейн эрдэмтэн, судлаачид хамтран ажиллалаа.

“Монгол орны ургамлын аймаг, ургамалжилт” сэдвийн хүрээнд эрдэм шинжилгээний бага хурлыг 2008 оны 07 сарын 28-нд Байгалийн түүхийн музей дээр зохион байгуулж, хуралд БНСУ-ын Шинжлэх ухаан технологийн музейн ургамал судлаачид, зочид төлөөлөгчид оролцлоо. Уг хуралд ШУТМ-н Байгалийн түүхийн тасгийн эрхлэгч, доктор (Ph.) Sang Myong Lee “Солонгос улсын ургамалан нөмрөгийн онцлог” сэдвээр, Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан, ургамал судлаач Б.Бадамцэцэг “Монгол орны байгалийн бүс бүслүүрийн ургамалжилтын онцлог” сэдвээр илтгэл тавьсан.

Төв, Архангай, Хөвсгөл аймгуудын зарим нутгуудад явуулсан судалгааны ажилд Байгалийн түүхийн музейн эрдэм шинжилгээний ажилтан, ургамал судлаач Б.Бадамцэцэг нарын 3 ажилтан, Солонгосын ШУТМ-н Байгалийн түүхийн тасгийн эрхлэгч, доктор (Ph.) Sang Myong Lee ахлагчтай 12 ургамал судлаачид оролцсон юм.

Ажлын үр дүнд 60 гаруй төрлийн 100 шахам зүйлийн 250 гаруй хуудас цуглуулга, нэлээд хэдэн зүйл ургамлын фото зургийн цуглуулга хийлээ.

Судалгааны үеэр цөлөрхөг хээр, уулын хээр, уулын ойт хээр, тайгын бүс бүслүүрүүдийн ургамалжилтын онцлогтой танилцах, цуглуулга хийхээс гадна Урд Тамирын гол, Цэнхэрийн нуур, Эрхэл нуур, Цэгээн нуур, Хөвсгөл нуур зэрэг томоохон нуур голоос усны судалгааны дээж авч, тэдгээрийн орчин болон бохирдолтыг тодорхойлон, ус намгийн ургамлыг бүртгэж ажилласан нь цаашдын судалгааны материал бүрдсэн ач холбогдолтой ажил болсон.

С.Юндэнбат

Утга соёлын өвийн үндэсний төвийн гүйцэтгэх захирал

УТГА СОЁЛЫН ӨВ

Ард түмний билиг авьяас, мэдлэг туршлага, эрдэм ухаан, ур чадварын тодорхой илэрхийлэл болон биет бусаар өвлөгдөн уламжлагдаж ирсэн түүх, угсаатны судлал, ардын билиг, зан үйл, ур хийц, арга барил, урлаг, шинжлэх ухааны ач холбогдол бүхий дараах оюуны соёлын үнэт зүйлийг утга соёлын өвд хамааруулна:

1. Эх хэл, бичиг, түүний хүрээний соёл

2. Аман зохиол

3. Ардын урт болон богино дуу, тууль, тэдгээрийг дуулах, хайлах арга барил

4. Хөдөлмөр, зан үйлийн холбогдолтой уриа дуудлага

5. Хөөмэй, исгэрээ, аман болон тагнайн ташилт зэрэг зэрэг өгүүлэхийн эрхтэний шүтэлцээт урлаг, тэдгээрийг илэрхийлэх арга барил

6. Үндэсний хөгжмийн зэмсгийг урлах, хөгжимдөх, аялгуу тэмдэглэх арга барил

7. Ардын уламжлалт бүжиг, бии биелгээ

8. Уран нугларалт болон циркийн үзүүлбэрийг илэрхийлэх гоц авьяастны ур чадварын арга барил

9. Ардын гар урлалын дэг сургууль

10. Ардын ёс заншил, зан үйлийн уламжлал

11. Эрдэм ухааны уламжлал

12. Ардын бэлгэдэх ёсны уламжлал

(Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлээс)

Утга соёлын өвийн төвөөс зохион байгуулж, хэрэгжүүлсэн ажил

Тус төв 1997 онд анх байгуулагдсан бөгөөд өнгөрсөн 10 жилийн хугацаанд монголчуудын утга соёлын уламжлалт өвийг хамгаалах, судлаж, сурталчлах, дуу, дүрс бичлэгээр баримтжуулах, өвлөн тээгч билиг авьяастнуудыг судлан тогтоож, эрдэм авьяасыг нь хойч үед уламжлуулах, монголчуудын оюун соёлын ховор, хосгүй үзэгдэл морин хуур, уртын дууг “Хүн төрөлхтний аман болон соёлын биет бүс өвийн шилдэг

дээжсийг тунхаглах” ЮНЕСКО-ийн хөтөлбөрт нэр дэвшүүлж, холбогдох тодорхойлолт, материалыг бүрдүүлэх зэрэг зорилго чиглэлтэй цуврал үйл ажиллагааг БСШУЯ, Олон улсын холбогдох байгууллагуудтай нягт хамтран хэрэгжүүлж ирлээ. Энэ хугацаанд тус төвийн хийж гүйцэтгэсэн ажлыг товчлон жагсаавал:

- 1997 бүс нутгийн 9 орны 120 гаруй эрдэмтэд, туульчид оролцсон “Төв Азийн тууль” олон улсын симпозиум-их наадмыг Гэгээрлийн яамтай (тэр үеийн нэрээр) хамтран зохион байгуулж, тавигдсан илтгэл материалаар эрдэм шинжилгээний 1 боть бүтээл хэвлүүлж нийтийн хүртээл болгов.

- ЮНЕСКО ба Япон улсын

Урианхайн туульч Баатарын Уртнасан

“Итгэлцэлийн сан”-гийн ивээл дор “Монголын аман өвийг дуу, дүрс бичлэгээр баримтжуулах” цуврал төслийг хэрэгжүүлснээр монголын олон ястны утга соёл, аман өв, тэдгээрийг уламжлан тээгч 900 гаруй авьяастны урын сан, уламжлалт ёс заншил, зан үйлийг язгуур шинжээр нь баримтжуулсан 550 цагийн видео, 210 цагийн аудио бичлэгийн сан, архивыг бүрдүүлэв. Энэ нь монголын утга соёлын уламжлалт өвийг хамгаалах, сэргээх болон хойч үед өвлүүлэхэд чиглэсэн дараа дараагийн үйл ажиллагааны алхамуудыг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдол бүхий үнэ цэнэтэй хэрэглэгдэхүүн болсон юм.

- Тус төв утга соёлын өвийн хосгүй ховор төрлийг өвлөн эзэмшсэн билиг авьяастнууд ба ястан угсаатнуудын ёс заншил, зан үйлийг язгуур шинжээр нь

тусгасан “Захчин хурим”, “Цүүрын эгшиг”, “Монгол ардын уртын дуу”, “Морин хуурын уламжлалт урлаг”, “Урианхай туульч” зэрэг цуврал баримтат кинонууд бүтээв.

- 2000 онд холбогдох яам, байгууллагуудтай хамтран “Утга соёлын өвийг өвлөн хөгжүүлэх тухай” хуулийн төслийг боловсруулсан нь Монгол улсын Их хурлаас 2001 оны 6 сард шинэчлэн баталсан Соёлын өвийг хамгаалах хуульд тусгалаа олов.

Ховд аймаг, Мөнххайрхан сүм, Нутгийн түүх, аман өвийн их мэдлэгтэн Тариатын Нанзад

- ЮНЕСКО-ийн АССУ байгууллагын шугамаар Ази, Номхон далайн орнуудын ардын уламжлалт урлагийн төрөл зүйлийн тухай мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ, лавлах ботийг бүтээхэд оролцож, монгол ардын аман билиг, уламжлалт урлагийн 10 гаруй төрөл хийгээд ардын уламжлалт урлагийг хамгаалж, хөгжүүлэх талаар манай оронд хийгдэж байгаа ажил, авсан арга хэмжээ, утга соёлын өвийг хамгаалах тогтолцооны тухай холбогдох материалыг уг ботид оруулж хэвлүүлсэн.

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

- ЮНЕСКО-гоос утга соёлын өвийг хамгаалах чиглэлээр зохион байгуулсан 6 удаагийн бага хурал, семинарт оролцож, хэлэлцсэн асуудлаар илтгэл тавьж, гаргасан шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд оролцон, зөвлөмж туршлагаас нь үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэн ажиллаж ирэв.

- Тус төвөөс 2000, 2001 онуудад ЮНЕСКО-ийн ивээл дор "Антроплогийн сэдэвт баримтат кино бүтээх арга зүй" сэдэвт 14 хоногийн дадлага хичээлийг

Эстони улсын мэргэжилтэн Марк Соосаарын удирдлагаар 2 удаа зохион явуулав. Бүс нутгийн чанартай уг сургалтанд ОХУ-ын Якут улс ба Бутан улсаас төлөөлөгч оролцов.

- Монгол улсын Засгийн газраас баталсан "Ардын уламжлалт урлагийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр", "Морин хуур-уртын дуу" хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх

ажлын хүрээнд БСШУЯ-тай хамтран Орхон аймагт болсон улсын тэргүүний уран сайханчдын чуулга уулзалт, Хэнтий аймагт болсон нэрт ерөөлч магтаалч Б.Агваанжамбалын нэрэмжит ерөөлч, магтаалчдын улсын уралдаан, Дорнод аймгийн Дашбалбар суманд зохиогдсон Буриад түмний соёл урлагийн "Алтаргана" наадам, Говьсүмбэр аймагт болсон Боржигин уртын дууны уралдаан, Сүхбаатар аймгийн Онгон суманд болсон "Жаахан шарга" уртын дууны наадам, 2001 оны 7-р сард Улаанбаатар хотноо зохиогдсон "Ардын урлагийн их наадам", 2002 оны 11-р сард Улаанбаатар хотноо болсон "Туульчдын уулзалт тоглолт", 2004 онд Улаанбаатар хотноо зохиогдсон Ж.Дорждагвын нэрэмжит уртын дуучдын улсын уралдаан, 2005 онд Дундговь аймагт зохиогдсон уртын дууны наадам, чуулга уулзалт, 2006

онд Баян-Өлгий аймагт болсон Наурызийн баяр, Увс аймагт зохиогдсон Би, биелгээний наадам, Ховд аймагт хийсэн Тууль, Хөөмэйн наадам, 2008 онд нийслэл хотноо зохиогдсон Хөөмэйн их наадам, ерөөлч магтаалчдын улсын уралдааныг зохион байгуулахад оролцож, эдгээр арга хэмжээг дуу, дүрс бичлэгээр баримтжуулав.

- 2003 онд Хүн төрөлхтний утга соёлын шилдэг дээжсийг тунхаглах ЮНЕСКО-ийн II удаагийн хөтөлбөрт "Монголын уламжлалт Морин хуурын урлаг"-ийн нэрийг дэвшүүлэх ажлыг тус төв хариуцан гүйцэтгэж тодорхойлолт (номинаци), баримтат кино, видео бичлэг, гэрэл зураг болон холбогдох бусад материалыг бүрдүүлэв.

Монголын уламжлалт Морин хуур хөгжмийг Хүн төрөлхтний утга соёл, аман өвийн шилдэг дээжист тунхагласан ЮНЕСКО-гийн батламж

- 2004 онд ЮНЕСКО-ийн мөн хөтөлбөрийн III удаагийн шалгаруулалтанд зориулж "Монгол ардын уртын дуу"-г нэр дэвшүүлэх ажиллагаанд дээрх байдлаар оролцсон юм.

- 2005-2006 онд уламжлал нь тасрах бодит аюул тулгарсан Урианхай цуурын сургалтыг Швейцарын хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлагийн ивээл

Алдарт цуурч Паарайн Наранцогт

дор Баян-Өлгий аймгийн Буянт сум, Ховд аймгийн Жаргалант сум, Улаанбаатар хотод зохион байгуулж өсвөрийн 20 цуурчийг бэлтгэв. Мөн цуурын уламжлалт урын сангаар "Уул усны цуурай"

аудио CD, "Цуурын эгшиг" баримтат кино, "Шүүдрийн дусал" теле нэвтрүүлэг бэлтгэн үзэгч, сонсогчдын хүртээл болгов.

- 2004-2007 онд ЮНЕСКО, Япон улсын Итгэлцэлийн сангийн ивээл дор "Хүн төрөлхтний утга соёл, аман өвийн шилдэг дээж-Морин хуур хөгжмийн уламжлалт өвийг хамгаалах нь" төслийг хэрэгжүүлж, морин хуур, икэлийн

Хуурч, ерөөлч, магтаалч Нямын Дагийранз

уламжлалт урын сан, хуурдах ардын арга барилыг сэргээж хойч үед өвлүүлэх шавь сургалт зохион явуулав. Уг сургалтад 14 аймгийн 36 сумын 402 өсвөрийн хуурчдыг хамрууллаа. Төслийн үр дүнг олон нийтэд танилцуулах зорилгоор 2008 оны 6 дугаар сард нийслэл хотноо "Морин хуурын их наадам" зохион байгуулав. Их наадамд орон нутгаас 60 гаруй өсвөрийн хуурчид, хуурын багш уригдан оролцсон болно.

Цаашид утга соёлын өвийг баримтжуулах цуврал төслийн явцад хуримтлуулсан дуу, дүрс бичлэгийн сан хөмрөг, судалгааны хэрэглэгдэхүүнийг төрийн өмчид шилжүүлэн өгч, соёлын биет бус өвийн улсын бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, утга соёл, аман өвийн судалгаа, сурталчилгааг өргөжүүлэх, энэ чиглэлээр төв, хөдөөд албан ба албан бус сургалт зохион байгуулах зэрэг утга соёлын өвийг хамгаалахад чиглэсэн дэс дараатай арга хэмжээг хэрэгжүүлэх зорилт тавин ажиллаж байна.

А.Батбаямба

“Сүлд-Уул” ХХКомпанийн ерөнхий менежер

ТҮҮХ, СОЁЛЫН ДУРСГАЛЫГ СЭРГЭЭН ЗАСВАРЛАХ “СҮЛД-УУЛ” ХХК

Түүх, соёлын дурсгалт уран барилгыг сэргээн засварлах “Сүлд-уул” ХХК нь 1998 онд байгуулагдсан. Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны тусгай эрх, Барилга хот байгуулалтын яамны барилга угсралтын тусгай зөвшөөрөлтэйгээр түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг сэргээн засварлах, барилга угсралт, барилгын зураг төсөл зохиох, барилгын интерьер, төсөв боловсруулах, модон материалын үйлдвэрлэлийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг.

Сэргээн засварлалтын ажилд орчин үеийн технологийг ашиглах нь зүйтэй хэдий ч уламжлалт арга барилыг түүхэн талаас нь тусгаж монголчуудын давтагдашгүй ур хийц, гарын ураар барьсан сүм хийдүүдийг тэр л хэв загвараар нь сэргээн засварлах нь бидний зорилго юм.

Монгол улсын Засгийн газрын “Түүх соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр”-т (1999-2008) тусгагдсан Өвөрхангай аймгийн Хархорин сумын нутагт орших 420 жилийн түүхтэй Эрдэнэ зуу хийд, Баянхонгор аймгийн Галуут сумын нутаг дахь 300 гаруй жил болж буй Чин сүжигт Номун хааны хийд, Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзийт суман дахь Өндөр гэгээн Занабазарын байгуулсан Төвхөн хийд, Богд хааны ордон музей, Сэлэнгэ аймгийн Баруунбүрэн суман дахь Амарбаясгалант хийд, Архангай аймгийн Хашаат суман дахь “Түрэгийн үеийн хаадын цогцолбор” зэрэг томоохон түүхийн дурсгалт уран барилгуудыг

сэргээн засварласнаас гадна Архангай аймгийн Хашаат суманд Эв Эеийн суварга, Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын Дэмчигийн хийдийн Гол суварга, Төв аймгийн Борнуур суман дахь Мөргөлийн сүм, Сэргэлэн суман дахь Ээж хадны Сүм суваргуудыг шинээр бүтээсэн зэрэг ажлуудыг хийж гүйцэтгэлээ.

Дэлхийн хөшөө дурсгалын сантай хамтран Богд хааны ордон музейг сэргээн засварлах төслийн хүрээнд 2003 онд тус музейн Номын сан, 2005-2006 онд Найдан сүмийг сэргээн засварлах төслийг амжилттай дуусгасан.

2007 онд Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны захиалгаар Сэлэнгэ аймгийн Амарбаясгалант хийдийн Цогчины саравч, Зуугийн сүм, Туркийн Олон улсын Хамтын Ажиллагааны байгууллага (ТИКА) болон Очир төв ХХК-ийн захиалгаар Архангай аймгийн Хашаат суман дахь Түрэгийн үеийн Хаадын цогцолборын бүх модон хийц вааран дээврийн ажлуудыг хийсэн.

Сэргээн засварласан уран барилгуудаас Эрдэнэ зуу хийдээр жишээ авахад: хэмжилт судалгааны ажлыг хийхэд дээврийн вааран эдлэлүүд нь анхныхаа төрхийг алдсан, дээврийн ачааг 4 буланд диагнолдаж тавьсан дам нуруунууд авч байгаагаас дээд талын дээврийн гадна эргэн тойрны 8 ш хоёр давхар дам нуруунууд хотойлтонд орсон, баганууд нь бүгд солихоор болсон байлаа. Мөн дээврийн унь модыг замбараагүй, хоорондын зайг ижил биш хэмжээтэй тавьсанаас дээврийн даацанд нөлөөлж унь

моднууд хотойлтонд орсон ба загасан унь ба эрүү моднууд ус чийгний нөлөөнд орж ялзарч муудсан байна. Догнуудийн зарим хэсэг муудаж зарим хэсэгтээ дутсаныг нөхөж хийхээр болсон байна. Дээврийн банзнууд ерөнхийдөө өмхөрч муудсан байна. Сүмийн дотор талын тоосгон шал, горооны шал, гадна эргэн тойрны тоосгон шалнууд муудаж солих шаардлагатай байсан.

Иймээс газар дээр нь хийсэн судалгааг үндэслэн мэргэжлийн байгууллагын шийдвэрийн дагуу сүмийг бүтэн задалж анхных нь хэв төрхөөр зарим хийц, хэсэглэлийг шинээр хийж, сэргээн засварласан болно.

Эрдэнэзуу хийдийн сэргээн засварлалтын ажлын үзүүлэлтээр Английн “Green Apple Awards -2008” олон улсын шагналд нэр дэвшигдэж, тус нэр хүндтэй шагналыг 2008 онд хүртсэн нь манай хамт олны бахархал юм.

Монгол улсын “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийг хамгаалах, сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр”-ийг шинэчлэн боловсруулж 2008-2015 онд хэрэгжүүлэхээр 2007 онд Засгийн газар батласан. Бид энэ хөтөлбөрийн хүрээнд Хэнтий аймагт орших Балданбэрээвэн хийдийг 2008-2009 онд сэргээн засварлахаар төлөвлөөд байна.

ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

"Сүм Уул" ХХК-ийн сэргээн засварласан ажлуудын жагсаалт

Д/д	Сэргээн засварласан объект	Гүйцэтгэсэн ажлын төрөл, дууссан он
1	Шанхын хийдийн Цогчин дуган	Сэргээн засварлалт - 2000 он
2	Дамбадаржаа хийд Лавиран	Сэргээн засварлалт -2000 он
3	Эрдэнэ зуу музейн Цамба-Аюушийн сүмийн бурхан тахилын үзвэрийн хамгаалалт	Хамгаалалтын ажил -2001 он
4	Төвхөн хийд	Сэргээн засварлалт -2001 он
5	Эрдэнэ зуу музей Жанрайсаг, Далай ламын, Хөх сүмийн бурхан үзвэрийн хамгаалалт	Үзвэрийн хамгаалалтын ажил 2002-3.4
6	Хүүхэдэйн театрын интерьер, хувцасны өлгүүр	Интерьер, хувцасны өлгүүр 2002- 04
7	Номун хааны хийд Лавиран, Номын сан, Шарилын дуган	Сэргээн засварлалт- 2002 он
8	"Их хүрээ" зурхайн дацан	Модон хийц, дээвэр болон дотор гадна өнгө будаг, чимэглэлийн ажил 2002-12
9	Чин ван Ханддоржийн өргөө	Сэргээн засварлалт -2003 он
10	Богд хааны ордон музейн Номын сан	Сэргээн засварлалт-2003 он
11	Өвөрхангай Хархорин Эрдэнэ зуу музей	Захиргааны өмнөх зам талбайн тохижилтын ажил
12	Өвөрхангай Хархорин Эрдэнэ зуу музейн Гол зуугийн сүм	Сэргээн засварлалтын ажил 2003-2004
13	Халиун Тревел компаний жуулчны бааз	2004 -2005 оны 5 сар
14	Эв эеийн суварга	Шинээр бүтээсэн -2005 он
15	Богд Хааны Ордон музейн Найдан сүм	Сэргээн засварлалт -2005-2006 он
16	Өвөрхангай аймаг Хархорин сүм Эрдэнэ зуу музейн Баруун зуугийн сүм	Сэргээн засварлалт -2006 он
17	Архангай аймаг Хашаат сум Эв эеийн суварга	Шинээр барьсан -2006 он
18	Архангай аймаг Хашаат сум. Түрэгийн үеийн хаадын цогцолбор	Музейн цогцолборын модон хийц, вааран дээврийн ажил 2007-2008 он
19	Сэлэнгэ аймаг Баруунбүрэн сум Амарбаясгалант хийд Цогчины саравч, Зуугийн сүм	Сэргээн засварлалт -2007
20	Өмнөговь аймаг Ханбогд сум Дэмчигийн хийдийн Гол суварга	Шинээр 2007 он
21	Төв аймаг Борнуур сум Мөргөлийн сүмийн музейн ажил	Сэргээн засварлалт -2008 он
22	Төв аймаг Сэргэлэн сум Ээж хадны Сүм суварга	Шинээр барьсан -2008 он

Эрдэнэ зуу хийдийн гол зуугийн барилгыг сэргээн засварлахаар дээврийг буулгасан

Ялзарч муудсан дам нурууг буулгасан

Нийт хэсгийг буулган гол багана сольсон

Ялзарч муудсан хэсгүүдийг солисны дараа буцаан босгосон

Вааран дээвэр өрөх ажил

Өнгө будгийн ажил дуусч барилгыг хүлээлгэн өгөхийн өмнөх байдал

Б.Даваашэрэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

ХҮРЭЛ ЭДЛЭЛ, ТҮҮНИЙ ТАРХАЛТ, МАТЕРИАЛЫН ОРЦ НАЙРЛАГА, ОНЦЛОГ ШИНЖ (ХҮРЭЛ ЗЭВНИЙ ЖИШЭЭН ДЭЭР)

Монголчууд металлурги олзворлож, боловсруулж байсан эртний уламжлалтай ард түмэн. Төв Азийн элгэн дээр эрт цагт аж төрж байсан нүүдэлчид эдүгээгээс 4000 гаруй жилийн тэртээгээс төмөрлөгийн зүйл олборлож, өөрсдийн хэрэгцээнд ашиглаж байсан нь археологийн судалгааны баримтаар нотлогдож байна. Өнөөгийн Монгол улсын нутаг дэвсгэр болон хөрш зэргэлдээ ОХУ-ын Буриад, Тува, Казакстан, БНХАУ-ын ӨМӨЗО-ны нутаг дэвсгэрээс эртний металлурги олборлож, боловсруулж байсан ул мөр цөөнгүй илэрч байгааг бүсчлэн авч үзээд төмөрлөгийн бүтэц, орц найрлагаар нь ангилан 8 бүс нутаг болгон авч үзснээр манай Монгол орны нутаг дэвсгэр дээр гурван томоохон төмөрлөг боловсруулалтын бүс нутаг мэдэгдэж байна.¹

Дэлхийн аль ч угсаатан, ард түмний хамгийн анх танилцаж, ахуй амьдралдаа хэрэглээ болгон нэвтрүүлсэн төмөрлөгийн түрүүч бол зэсийн хүдэр юм. Эрт цагт зэсийн хүдрээс цэвэр зэсийг ялгаж авахдаа уулын салхи байнга үлээдэг онь хөтөл дээр амсрыг нь салхин өөд харуулсан зуух барьж, сайн шатах илчит түлш хийж, хайлах хүдрээ түлшин дээрээ овоолж гал оруулан салхиар үлээлгэн² цэвэр зэсээ тунгаан гарган авдаг байжээ. Энэхүү аргыг монголын түүхэнд “бух дарах арга” гэдэг.

Хэдийгээр эртний хүмүүс байгаль дээрээс зэс хэмээх шинэ түүхий эд гарган авч элдэв төрлийн бүтээгдэхүүн хийж ахуй амьдралдаа хэрэглэж эхэлсэн ч чулуугаар үйлдсэн зарим төрлийн багаж зэвсгээ зэсээр хийсэн багаж зэвсгүүдтэйгээ хослуулан хэрэглэсээр байжээ. Ийм үеийг дэлхийн түүхэнд “зэс чулууны үе” (Энолит) гэх нь бий.

Зэсээр хийсэн багаж зэвсэг нь чулууг бодвол урт настай боловч амархан мохож, гулзайдаг тул

түүнийг бат бөх болгох талаар эртний хүмүүс зүйл бүрээр оролдож байжээ. Тэд энэхүү хичээл зүтгэлийнхээ үр дүнд “хүрэл” гэх хатуулаг сайтай металыг гарган авч чадсан байна. Хүрэл гэдэг нь байгаль дээрх зэсийн хүдрээс гаргаж авсан цэвэр зэсийг хар болон цагаан тугалга, цайртай нэгтгэн урвалд оруулан гаргаж авсан төмөрлөгийн нэг төрлийг хэлдэг. Хүрэл нь зэсийг бодвол хатуулаг чанар сайтай, аливаа багаж зэвсэг бусад хэрэгцээт зүйлийг хийж хэрэглэхэд эдэлгээ даах чадвар сайтай, хатуу бат бэх метал юм.

Эртний хүмүүс олон жилийн уйгагүй хөдөлмөрийнхөө үр дүнгээр гаргаж авсан хүрлээрээ дуулга, зэв, хутга, сэлэм зэрэг байлдааны багаж зэвсэг, тогоо, амгай, шөвөг зэрэг ахуйн хэрэглээний эд зүйлс, бөгж, товч, ээмэг, онго зэрэг гоёл чимэглэлийн эд зүйлс болон бусад хэрэгцээт зүйлсээ хийж хэрэглэж байжээ. Эдгээр зүйлс нь манай улсад явуулсан археологийн хайгуул, малтлага судалгааны ажлын үр дүнд илэрч мэдэгдсэн юм. Түүнчлэн хөдөө хээрээс түүвэр байдлаар олдсон хүрэл эдлэлүүд ч олон бий.

Судлаачид хүрлээр үйлдсэн эдлэлүүдийн металын орц найрлагыг нягтлан үзэхэд 61-92 хувь нь зэс, 0,8-7,5 хувь нь хар, цагаан тугалга, 3-11 хувь нь цайрын орц байдгийг тогтоожээ³. Металын орц найрлага ийнхүү харилцан адилгүй байгаагийн гол шалтгаан нь хүрэл зэвсгийн үед аж төрж байсан хүмүүс чухам ямар зүйлд хэрэглэхээсээ хамаарч хүрлийнхээ хатуулаг чанарыг тодорхойлж чаддаг байсантай холбоотой ажээ. Тодруулбал байнгын хэрэглээнд байдаг сэлэм, хутга, шөвөг зэргийн хүрлийн найрлагад зэсийн орц 60-70 орчим хувь, тугалга, цайрын орц 25-35 орчим хувь байх жишээтэй бол ээмэг, бөгж, товруу, товч зэргийн хүрлийн найрлагад зэсийн орц 80-98 орчим хувь, тугалга, цайрын орц 2-20 орчим хувь байдаг байна.

Ийнхүү цэвэр зэсийг өөр төрлийн төмөрлөгийн бүтцээр баяжуулан хайлуулан, хатааж гаргаж авсан хатуулаг сайтай төмөрлөгийн төрөл металлуудтай урвалд оруулан хатуулаг сайтай метал болох хүрлийг гарган авч, ахуй амьдралдаа нэвтрүүлэн хэрэглэж байсан энэ үеийг хүн төрөлхтний түүхэнд “Хүрэл зэвсгийн үе” хэмээдэг.

Бид энэ удаагийн бэсрэг өгүүлэлдээ улс, аймгийн музейн сан хөмрөгт цөөнгүй хадгалагдан байдаг хүрэл зэвсгийн үеийн нийтлэг олдвор болох зэвний тухай товч өгүүлэх болно.

Манай улсын нутаг дэвсгэрдээр байдаг эртний булш хиргисүүрийн малтлага судалгааны үр дүнд болон түүвэр байдлаар илэрч олддог хамгийн нийтлэг олдвор бол хүрэл болон төмөр зэв юм. Өнөөгийн Монголчууд хөдөө хээрээс олсон хүрэл зэвээ “Тэнгэрийн сүм” хэмээн нэрийдэн хүзүүнээсээ зүүж элдэв зан үйлд дом болгон хэрэглэж ирсэн уламжлал өнөөдөр ч тасраагүй хэвээр байгаа билээ.

Зэв нь нумын сүмны мөсний үзүүрт бэхлэн аливаа амьд биетийг хөнөөх зориулалттай хурц үзүүртэй харвуурын нэг хэрэгсэл болно.

Чулуун зэвсгийн үеийн хүмүүс чулууг хоёр талаас нь нимгэлэн засаж хурц үзүүр бүхий гурвалжин хэлбэртэй болгож үзүүрлээд модонд бэхлэн ан шидэж жад байдлаар шидэж хэрэглэж байсан нь бидний мэдэх зэвний үүсгэл болсон байна. Энэ шидэх зэвсэг нь модны уян харимхай хүчийг олж мэдсэн тэр цаг үеэс эхлэн хавчаахай нуманд хэрэглэгдэх болж хэмжээгээр жижиг болсон нь зэвийг ч мөн дагуулжээ. Эртний хүмүүс чулуун зэвсгийн хожуу үед чулуун зэвнээс гадна ясан зэвийг өргөнөөр ашиглаж байсан байна. Хүрэл, төмөр зэвсгийн түрүү үед чулуун зэв болон ясан зэвүүд

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

нь хэрэглээнээс гарч билгэдлийн чанартай болжээ.

Чулуун зэвсгийн шувтрага үе, хүрэл зэвсгийн эхэн үед хүмүүс хүрлээр зэв цутган үйлдэж, ан агнуур болон дайн байлдаанд ашиглах болсон байна. Цаг хугацаа өнгөрч улирах тусам хүрэл зэвний хэлбэр төрх, хэрэглээ төрөлжин аливаа үйл хэрэгт тусгайлан зориулсан хэлбэртэй зэвүүдийг хийх болжээ.

Эртний Төв Азийн нүүдэлчдын хэрэглэж байсан хүрэл зэвүүдийг судлаачид ерөнхийд нь онгит ба сурвалжит гэж хоёр төрөлд хуваан авч⁴ үзсэн байдаг. Онгит зэв нь мөсөнд углах онги бүхий зэвийг хэлдэг бол сурвалжит зэв нь мөсөнд шургуулан бэхлэх шөвөг мэт урт нарийхан сурвалж бүхий зэвийг хэлдэг байна. Хожмын Монголчуудын дунд дуут сум, 3 хянгат зэв, сэрвээт сум, хатгуурст зэв, учимаг зэв гэх мэтээр нэрлэгддэг зэвүүдтэй хэлбэрийн хувьд ижил төсөөтэй зэвийг хүрлийн үед аж төрж байсан хүмүүс хэрэглэдэг байжээ. Эдгээр зэвүүдээс хамгийн нийтлэг хэрэглэгдэж байсан хийгээд манай музейнүүдэд цөөнгүй хадгалагддаг дуут сум, сэрвээт сум, хатгуурст зэвний тухай товч өгүүлье.

Дуут сум: Энэ зэв нь ихэвчлэн онгит зэвний төрөлд хамаарах бөгөөд 2-3 хянгатай байдаг. Хянганы уулзваруудад нүх гарган үйлдсэн нь харвах үед элдэв шунгинасан дуу гарган аливаа амьтан болон дайсныг цочоох сандралд оруулах айлгах зориулалттай байснаас гадна хожим цэрэг дайны үед зохион байгуулалтын дохио болсон байна. (зураг-1)

Сэрвээт сум: Энэ зэвний хянганы хойд хэсэгт тусгайлан сэртгэрийг гаргаж өгсөн байдаг. Энэ нь аливаа амьд биетний биед ороод удаан хугацаанд салалгүй байх зориулалттай ажээ. Зарим сэрвээт сумны нэг талд эсвэл 2 талын жигүүрийн дунд хэсэгт нүд гарган дуут сум болгон хэрэглэж байсан байна. (зураг-2)

Хатгуурст зэв: Энэ зэвийг 3 талтай, сурвалжтай цул бүхий байдлаар цутган үйлддэг байжээ. Зарим тохиолдолд энэ зэвний толгой хэсгийг хүрлээр үйлдэн сурвалжийн хэсгийг төмрөөр хийсэн байх нь тохиолдоно. Энэ төрлийн зэвүүд нь төмөр зэвсгийн түрүү үед холбогдох бөгөөд Хүннү гүрний үед нэлээд

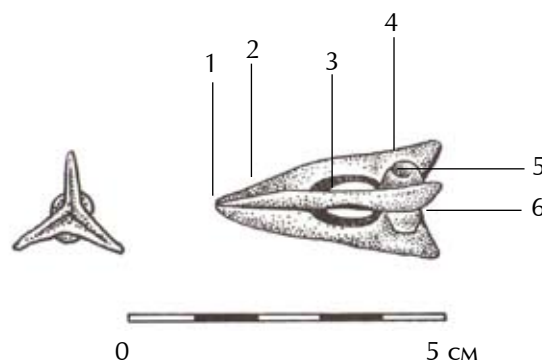
өргөн хэмжээгээр тархсан⁵ байна. (зураг-3)

Хүрэл зэвсгийн үед нүүдэлчид онгит зэвийг түлхүү сурвалжит зэвийг цөөн үйлдэн хэрэглэж байсан бол хожуу үед сурвалжит зэвийг түлхүү хэрэглэдэг болжээ. Энэ нь нум сумны хөгжлийн түвшин, цэрэг, дайн, ан гөрөөний арга ухаан хэрхэн өөрчлөгдөн хувьсаж ирснийг харуулах баримт болно. Түүнчлэн зэвний үзүүрт нь байгалийн гаралтай хор түрхэж хөнөөх чадварыг нь нэмэгдүүлэн хэрэглэдэг байсныг нь судлаачид археологийн эд өлөг болон сурвалжийн мэдээгээр нягталсан байна.

Хүрэл зэвсгийн үед хэрэглэгдэж байсан зэвний хэлбэр төрх олон санаагаар баяжигдан хожмын монгол, түрэг гаралтай нүүдэлчдийн дунд уламжлагдан хэрэглэгдсээр ирсэн болохыг түүх, археологи, угсаатны зүйн шинжлэх ухааны ололт амжилтууд нотлон харуулсаар байна.

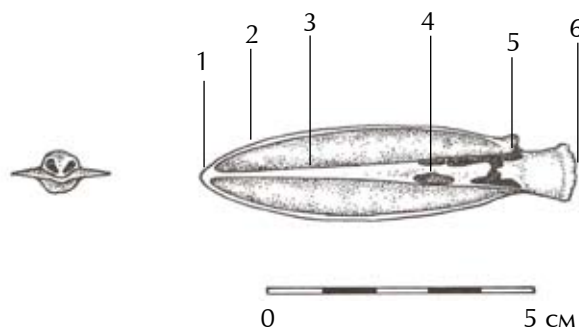
Зураг-1

1. Үзүүр
2. Мөтөг
3. Нүд
4. Хянга
5. Ив
6. Онги

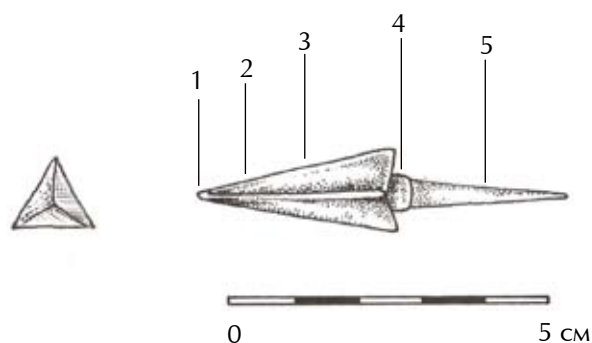
Зураг-2

1. Үзүүр
2. Мөтөг
3. Жигүүр
4. Нүд
5. Сэрвээ
6. Ив

Зураг-3

1. Үзүүр
2. Мөтөг
3. Тал
4. Ив
5. Сурвалж

¹ Эрдэнэбаатар.Д. Монгол нутгийн дөрвөлжин булш, хиргисүүрийн соёл. УБ., 2002., т-108

² Пэрлээ.Д. "Монголын нүүдэлчдийн металлурги боловсруулалтын асуудал" Эрдэм шинжилгээний өгүүлэлүүд II. УБ., 2001. т-258

³ Эрдэнэбаатар.Д. Монгол нутгийн дөрвөлжин булш, хиргисүүрийн соёл. УБ., 2002. т-

⁴ Базарсүрэн.Ж. Чингисийн цэргийн зэр зэвсэг. УБ., 2000. т-138

⁵ Эрдэнэбаатар.Д, Амартүвшин.Ч. Эртний монголчуудын ашигт малтмал эрхлэлтийн түүх. УБ., 2000. т-19

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

А.Цэдмаа

Монголын Театрын музейн захирал

САН ХӨМРӨГИЙН ХАДГАЛАЛТЫН ОРЧНЫГ БҮРДҮҮЛЭХЭД ЗӨВЛӨМЖ

Та бүхэнд сан хөмрөгийн байр ба үзмэрээ хялбар арга, төсөр хөрөнгөөр цэгцлэн тохижуулах талаар арга зүйн зөвлөмжийг хүргэж байна. Музейн бүх үйл ажиллагаа сан хөмрөгийн ажилд үндэслэх бөгөөд тэдгээрээс хадгалалтын асуудлыг хөндөж ярилцъя.

Музейд элэгдэж хуучирсан зүйлс хадгалагддаг. Эдгээрийг гадны нөлөөнөөс хамгаалж хадгалах арга зүйг олон жилийн туршид боловсруулан ашиглаж иржээ. Эд зүйлд муугаар нөлөөлөх хүчин зүйл нь :

- Агаарын хэм ба өөрчлөлт
- Хэт чийгшилт
- Агаарын бохирдол, шороо тоос
- Гэрэлтүүлэг, нарны туяа
- Хортон шавьж
- Хулгай, тонуул
- Үзмэртэй буруу харьцах, ашиглах
- Байгалийн гамшиг
- Дайн, сөргөлдөөн зэрэг олон нөхцлүүдбий. Энэ бүгдээс соёлын өвийг хамгаалж хадгалахын тулд

тусгайлан төлөвлөж, суралцаж мэргэшэх шаардлагатай.

Сан хөмрөгийн ажилтан цуглуулгаа зохистой хадгалахыг байнга эрмэлздэг нь мэдээж. Чухам юунаас эхэлж хэрхэн цэгцлэхээ шийдэж чадахгүй байдаг. 2007- 2008 оны сан хөмрөгийн улсын тооллогын явцад зарим аймгийн болон улсын музейнүүдийн сан хөмрөгийн байдалтай танилцахад нийтлэг бэрхшээл дутагдал ажиглагдаж байна. Сан хөмрөгийн хадгалалтын нийтлэг дутагдал бол:

- Сан хөмрөгийн байрын тохижилт, хадгалалтад зориулан байгууллагын төсөвт тусгасан хөрөнгөгүй.
- Олон жилээр цэгцэлж эмхлээгүйгээс үзмэр, зүйлээ нэг бүрчлэн үзэж олж танидаггүй.
- Үзмэр эд зүйлтэй байнга ажиллаж тордож цэвэрлэдэггүйгээс шороо тоос ихтэй.
- Сан хөмрөгт юу байгааг судлаач ажилтнууд мэддэггүй,

судалдаггүйгээс олон үзмэрийн утга агуулга бүдгэрч музейн ач холбогдлыг тодорхойлж чадахыг больсон.

- Зарим музейд барилгын тохиромжгүй хэсэгт сан хөмрөгөө байрлуулсан.

- Үзмэр, эд зүйлүүд ил задгай байрласнаас гандаж хуучирах нөлөөнд их орсон.

- Үзүүлэгт үзмэрийг бэхэлгээгүй, найдваргүй хорго самбарт эсвэл ил байрлуулсан.

- Сан хөмрөгч цуглуулгыг хамгаалах, хадгалах ямар ажил хийдэг, хийх ёстойг захиргааны зүгээс сонирхдоггүй, дэмждэггүй.

- Үзмэр, эд зүйл хадгалах хэвийн орчин бүрдээгүй зэрэг олон нөхцөл байдлыг нэрлэж болох байна.

Та музейн ажилтны хувьд дээр дурдсан олон бэрхшээлээс зайлахын тулд юу хийж чадах вэ?

1. Хадгалалтын орчныг тодорхойлох. Эхний ээлжинд Та үзмэр ямар орчинд хадгалагдаж байгааг мэдэхийн тулд байрны орчны байдлыг тодорхойлох шаардлагатай. Сан хөмрөгийн байр ба үзүүлэгийн байрны талбайн хэмжээ, хаалга, хана, тааз, шал, цонх, халаалтын байдлыг тодорхойлно. Үүнээс юу нь буруу нөлөөтэй байгааг бичих. Бичиж боловсруулсан танилцуулга судалгааг захиргаанд танилцуулж хэлэлцүүлнэ. Сан хөмрөгчид ихэвчлэн би энэ тухай даргадаа хэлж байсан л гэж тайлбарлахаас бичгээр үйлдсэн

Сан хөмрөгийн өрөөг засварлаж, цэвэрлэж, тавиур угсран үзмэрүүд өрсөн байдал

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

Тавиурт ил байрлуулсан үзмэрт даавуун бүрээс хийж байгаа нь

баримт байхгүй байна.

2. Хаалга, цонх бэхлэх, байраа цэвэрлэх, засварлах. Онгорхой зай завсар бүрийг битүүлэх арга хэмжээ авах. Олон жилийн хуучин байранд мөөгөнцөр ялзрал үүсэх их магадлалтай тул байранд их цэвэрлэгээ, засвар үйлчилгээг бүрэнхийх. Цахилгаанышугаманд мэргэжлийн байгууллагын үзлэг, дүгнэлт гаргуулах шаардлагатай.

3. Үзмэр, эд зүйлээ зохистой ялган төрөлжүүлж байрлуулах. Үзмэр эд зүйлийг хатуу зөөлөн, даавуу бүгдийг хольж байрлуулсан музей ч байна. Зарим музей сан хөмрөгт хамааралгүй хаяж чаддаггүй, бас хэрэглэдэггүй олон зүйлс хадгалж, олон жилийн бичиг баримт сэлтийг сан хөмрөгийн өрөөнд хольсон байна. Зөвхөн үзмэрийг үлдээж ялган төрөлжүүлэн байрлуулна.

4. Ил задгай байгаа үзмэр, эд зүйлд зориулан шүүгээ, тавиур хийлгэх. Тавиур дээр үзмэр эд зүйлийг өрж байрлуулахын өмнө даавуун болон нимгэн

хөөсөнцөр дэвсгэр дэвснэ. Эдгээр нь хүчилгүй материал байх шаардлагатай. Тавиурын тавцан үзмэр, эд зүйлийн хэмжээнээс хамааран хэдэн давхар байж болно. Тавиур дээр үзмэр, эд зүйл ил байрлаж байгаа бол цайвар өнгийн хөвөн даавуугаар бүтээлэг оёж бэхлэнэ. Том овор хэмжээтэй дангаар байрлах зүйлд тусгайлсан бүрээс дугтуй заавал хийнэ. Үзмэр, эд зүйлийг шалан дээр байрлуулж болохгүй, заавал шалнаас хөндийрүүлэх мөөр, тавиур хийнэ.

5. Сав баглаа боодол зэрэг ажлын хэрэгцээний зүйлийг нэг газарт байрлуулна. Жижиг зүйлүүдийг цаасан хайрцагт хийж тавцан дээр байрлуулна.

6. Хүн ажиллах ая тухтай нөхцлийг бүрдүүлэх. Ажлын ширээ, шүүгээ, ширээний гэрэл, гэрэл зураг авах дэлгэц зэргийг байрлуулсан булантай байна.

7. Сан хөмрөгийн байрны дотор үүдэнд ажилтан орж

Олон шургуулгатай модон шүүгээнд хуйлмал бурхад, жижиг зүйлийг байрлуулж болно.

ирэнгүүт ажлын хувцас, бээлий, маска нь бэлэн байхаар тавиур, өлгүүр бэлдсэн байна.

Сан хөмрөгийн байр тохижуулах, үзмэр арчилгаанд шаардлагатай Улаанбаатар хотын дэлгүүрээс олж авч болох

Сан хөмрөгийн өрөөнд ашиглаж болох төмөр тавиур

зүйлүүд:

1. Цагаан даавуун бээлий
2. Бийр, багс, гүвүүр /үзмэр цэвэрлэгээнд/
3. Машины тоос сорогч /жижиг, үзмэр цэвэрлэгээнд/
4. Муутуу цаас /хүчилгүй/ жижиг хэмжээний зургууд тусгаарлахад
5. Хатуу өнгийн цаас 120x80 см /тусгаарлагч ба хавтас хийх/
6. А3, А4 өнгийн цаас
7. Бор цаас /боодлоор, дугтуй хийх/
8. Төмөр тавиур /200x600 см, 4 тавцантай ба янз бүр/
9. Модон шүүгээ

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

Ш.Энхтуяа

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

ШҮТЭЭН ЗУРАГ

Энэтхэг Жагарын орноос Төвдөөр дамжин Монгол оронд дэлгэрсэн буддын шашин нь нүүдэлчин Монголчуудын оюуны болон материаллаг соёлын хөгжилд ихээхэн нөлөө үзүүлж, томоохон байр суурь эзэлдэг.

Шүтээний бурхны бүтээл нь тусгайлсан тиг, хэмжээ, өнгө дүрслэлийн онолтой байдаг. Үүнд бурхадын намба, лагшингийн биеийн харьцаа хэмжээ, өнгө, мутар болоод тэргүүний тоо, барьц, гишгэгдэл, өмсгөл, чимэг зүүлт тэргүүтэн ямар байх, түүнчлэн тахил билэгдлийн дүрс нэг бүрийг нарийн заасан байх агаад энэхүү бурхан дүрслэлийн онолыг “Данжуур”-ын их хөлгөн судар болон Энэтхэгийн “Бурханы лагшингийн дүрс, хөргийн бэлэг чанар арван төө наяд гродха модон мэт эн түрш сацуу хэмээгдэх”, “Туулсан бурханы номносон лагшиний дүрс харгийн хэмжээний тийн тайлбар хэмээгдэх”, “Дүрс хөргийн хэмжээний бэлэг чанар хэмээгдэх”, “Зургийн бэлэг чанар” хэмээх судар шастирт багтаасан байдаг. Түүнчлэн бурхан урлаач нь урлахуй ухаанд мэргэшихийн дээр тусгай авшиг хүртэж шүтээнийг бүтээх эрх авдаг байжээ.

Хэдий тогтсон онолтой байдаг ч шүтээний урлаг нь бурханы шашинт орнуудад хөгжихдөө тухайн орны ард түмний зан заншил, урлаг, соёл, уяалдан уламжлалт соёлын нэгээхэн хэсэг болон хөгжсөн байдаг.

Шүтээний урлаг нь тэр дундаа дэлгэмэл урлаг Монголд хөгжихдөө нүүдэлчны өвөрмөц зан заншилтай уяалдан зөөж тээвэрлэхэд хялбар, эвхэж хуулих боломжтой байхаар бүтээж байжээ. Үүний тод жишээ бол торгон зураг буюу зээгт наамал юм. Өнгийн торго хоргой зүйж урладаг уг энэхүү бүтээл эвхэж хуулихад хялбар агаад маш нарийн ажиллагаатай, харьцангуй бөх бат бөгөөд бурханы шашинд бусад орнуудаас Монгол оронд хамгийн өндөр хөгжсөн гэж үздэг.

Дашрамд тэмдэглэхэд шүтээний урлагийн бүтээлүүдийн он цаг, материал, арга ажиллагааг нарийвчлан тогтоосон доривтой судалгааны ажил одоогоор харахан алга. Энэ нь янз бүрийн

шалтгаантай байдаг ч гол шалтгаан нь бүтээлийг хэн, хэзээ бүтээсэн түүхэн баримт ховор, бүтээл дээр ямар нэгэн тэмдэглэгээ байдаггүйтай холбоотой. Учир нь зураач бурханы зургийг бүтээл гэхээсээ илүү шүтээн гэж үздэг. Хоёрдугаарт бурханы шашны сургаалд “Өөрийн эрдмийг аль чадах чинээгээр нуухтун, бусдын эрдмийг дуурсгатугай” хэмээн номлосон байдаг учир зураач нь бүтээл дээрээ европын уран зургийн зураачтай адил гарын үсэг, он зэрэг тэмдэглэгээ байхгүй байна.

Бурханы шашин нь бусад бүх шашнаас хамгийн олон бурхантайд тооцогддог ба тэднийг олон ангилалд хувааж болдог байна. Хамгийн түгээмэл ангилал бол Бодит бурхад буюу лам, багш нар; Ядам бурхад; Дагинас буюу Хандмаа; Чойжин сахиус буюу хамгаалагч бурхад гэсэн дөрвөн төрөл юм. Ядам бурхадын төрөлд амирлангуй, догшин дүртэй тарнийн, баясалгалын олон бурхад хамаардаг бөгөөд бурханы шашны салбар урсгалаас хамааран мөн дотор нь жажүд, жоджүд, налжоржүд, ламиджүд гэсэн дөрөв ангилалд хуваана. Түүнчлэн бурханы шашны зан үйлд зориулан бүтээдэг Жанхор буюу Мандал бурхадын орон хийд, Ганзай буюу бурхадын тахил, тахилгын шүтээн, Цогшин буюу бурхадын чуулган нь өөрийн өөрийн гэсэн тиг, дүрслэлтэй нэгэн тусгай төрөл зүйл болно.

Арга ажиллагааны хувьд

“Минтүгийн жанхор”, Дүрслэх урлагийн музей

шүтээн зургийг хар, улаан болон цагаан, шар өнгийн дэвсгэр дээр бүтээдэг. Хар дэвсгэр дээр бүтээснийг “Нагтан”, улаан дэвсгэр

“Гомбын ганзай”, Эрдэнэ зуу музей

“Чуулсан орон”, Дүрслэх урлагийн музей

дээр бүтээснийг “Мартан”, цагаан дэвсгэр дээр “Гартан”, шар буюу алтан дэвсгэртэйг “Сэртэн” хэмээн нэрлэдэг ба хар болон улаан дэвсгэр дээр голдуу догшин бурхдыг бүтээсэн байдаг.

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

Шүтээн зургийг сүм хийд, лам, сүсэгтний захиалгаар бүтээдэг учир захиалагчийн хүсэлтээр бурханыг дангаар нь буюу нөхөр сэлт, дагуул, хоруудын хамт цогцоор нь бүтээдэг. Тухайлбал: Охин тэнгэр буюу Балданлхам сахиусыг дагуул Чүсрэндонжин, Сэнгэдонжин хамт бүтээдэг бол заримдаа нөхөр сэлт дөрвөн улирлын Лхамуудын хамт, Зургаан мутарт Гомбо сахиусыг мөн дангаар нь бүтээхээс гадна далан таван ах дүүсийн хамтаар мөн бүтээсэн байдаг.

“Зургаан мутарт гомбо”, Дүрслэх урлагийн музей

Бодит бурхадын хувьд гол бурханы дээд хэсэгт ихэвчлэн түүний гол сахиус, багш нарийн дүр, доод хэсгээр нь хамгаалагч сахиусууд болон тахил тэргүүтнийг

“1000 Аюуш”, Дүрслэх урлагийн музей

голдуу бүтээдэг. Аюуш, Цагаан дара эх, Жүгдэрнамжил зэрэг насны бурхадыг нас уртасгах, насны цөв арилгахын тухайд бүтээлгэдэг учир бүтээлийн төвд томоор дүрслээд тойруулаад тухайн бурханы зуу эсвэл мянган жижиг дүрийг эгнүүлэн дүрслэсэн байдаг. Зарим шүтээн зурагт тухайн бурханы жирав түүх намтраас хүүрнэн дүрслэсэн байх нь бий. Тухайлбал: Мян болдыг бүтээлийн төвд томоор бүтээгээд арын дэвсгэр хэсгээр нь түүний гэгээрлийг олсон түүхийг, Бурхан багшийг арван хоёр зохионгуйн хамт дүрслэсэн нь байх жишээтэй. Энэ мэтчилэн шүтээн зураг нь бурханы шашны түүх болон сургаал номын гүн гүнзгий утгыг агуулдаг.

Шүтээн зургийн үүсэл хөгжил нь бурханы шашны түүхтэй салшгүй холбоотой. Монгол оронд МЭӨ III зуун Хүннү гүрний үеэс бурханы шашин анх дэлгэрч байсан гэж үздэг бөгөөд Монголын түүхийн үе бүхэнд бурханы шашны нөлөө их бага нөлөөтэй байсаар ирсэн бөгөөд гурван удаа төрийн шашин болж байжээ. Анх удаа нь Хүннү гүрний дараагийн Тоба Вэй улс /386-534/ үед төрийн шашин болгож шашин төрийн “хоёр ёсны” бодлого явуулж байсан. Дараа нь Юан гүрний үед Хувилай хаан Пагва ламыг хамтаар мөн төрийн шашин болгон бэхжүүлсэн, 1911 онд VIII Богд Жавзандамба тусгаар тогтносон Монгол улсын байгуулан, төр шашны үйл хэргийг хослон барьж байжээ.

Ер нь Монголын үе үеийн хаадууд тэр дундаа Өгөөдэй, Гүюг, Мөнх хаан, Годан ноён, Алтан хаан бүгд Төвдөөс эрдэм чадалтай лам нарыг уриж залж, багш шавь бололцож, бурханы шашныг дэлгэрүүлэхэд ихээхэн чармайлт зүтгэл тавьж байсан байна. Гэвч 17-р зууны дунд үе хүртэл бурханы шашин нь монгол оронд нийтлэг өргөн хүрээг хамарч чадалгүй, хаад ихэс дээдсийн ордон өргөө орчимд дэлгэрч байсан нь бурханы шашны урлаг хөгжих нөхцөл бололцоо хараахан бүрдэж чадахгүй байжээ. Энэ нь монгол хаад, ноёд бурханы шашны бэлэн бүтээсэн шүтээний урлалыг харийн орноос голдуу авчирч байсантай холбоотой болов уу. Энэ тухай баримт ч цөөнгүй байдаг. Тухайлбал: “Монголын нууц товчоон”-д Чингэс хаан 1927 онд Тангудтай дайтах үеэр Тангудын Бурхан хаан Чингэс хаантай уулзаж “Алтан сүмс /тухайн үеийн бурхадын дүрс зураг/ тэргүүтэн алтан мөнгөн сав есөн есөөд”-ийг бусад зүйлсийн хамт бэлэглэсэн. Мөн Алтан хаан Төвдөөс мянган мутарт, мянган нүүрт Жанрайсиг бурханы алтадсан хөргүүдийг авчирч байжээ.

XVII зууны дунд үеэс Монгол оронд бурханы шашин өргөн цар хүрээтэй дэлгэрч, анхны шашны тэргүүнээр Богд Жавзандамба хутагт Лувсандамбийжалсанг /1635-1723/ өргөмжилсөн байна.

Анхны Богд Өнөөр гэгээн Занабазар нь Төвд оронд шашны эрдэмд суралцаад ирэхдээ жасын нярав, умзад, сойвон, оточ, бурхан урлаач тэргүүтэй тавиад ламыг бараа бологчоор авч ирсэн гэдэг бөгөөд энэ үеэс бурханы шашны урлагт монгол урлаачид суралцан, өөрийн гэсэн дүр төрхтэй бурханы шашны урлаг цэцэглэн хөгжиж шинэ эхэлсэн байна.

Манжийн ноёрхолын үед улс төрийн тодорхой бодлогын улмаас Монголд бурханы шашныг дэлгэрүүлэхийг улам хөхүүлэн дэмжиж 750 гаруй сүм хийд байгуулагдан судар шастирыг орчуулах, бүтээх, шашны урлал бүтээлийг Манжийн хаанаас тэтгэн дэмжиж байв.

XIX зууны дунд үе гэхэд улс төр эдийн засгийн хүнд байсан хэдий ч бурханы шашны урлалын цогц систем бүрэлдсэн бөгөөд XX зууны эхэн үед шүтээн зураг хөгжил оргилдоо хүрч олон арван давтагдашгүй сонгодог бүтээлүүд төрөн гарсан байна.

Шүтээн зураг манай соёлын нандин өв юм. Бид дараа дараагийн дугааруудаа монголын бусад шүтээн урлагийн талаар цувралаар өгүүлэх болно.

Ашигласан ном зохиол:

1. Ш.Бира. Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа УБ., 2001 он
2. Д.Дамдинсүрэн. Их хүрээний нэрт урчууд, УБ., 1995 он
3. Лавайн эгшиг. Сэтгүүл, Гандантэгчинлэн хийд, УБ., 1996 он
4. Ардын урлагийн тухай тэмдэглэл. МУЭХороо, УБ., 1988 он
5. Буддын шашин, соёлын тайлбар толь. МУИС, I,II боть. УБ., 2000 он
6. Бурханы шашны сүм, дуганы урлал, чимэглэлийг сэргээн амьдралуулах монгол уламжлалт арга ухааны гарын авлага. ЮНЕСКО, Хархорин, УБ., 2006 он
7. Музейн цуглуулгын хадгалалт, хамгаалалт. Семинарын материал, 1998 он
8. Д. Энхдаваа. Зохиомж. УБ., 2002 он
9. Урлагийн бүтээлийн арчилгаа. Шинэ Зеланд дахь урлагийн бүтээл, түүхийн дурсгалт зүйлсийн арчилгаа

МЭРГЭЖИЛ АРГА ЗҮЙ, МЭДЛЭГ

С. Чинзориг

Соёлын өвийн төвийн ахлах сэргээн засварлагч

ЦАВУУЛАГ МАТЕРИАЛ

Зарим нэр төрлийн түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн материалын бүтэц найрлага, бүтээсэн арга технологид цавуу тодорхой хэмжээгээр үүрэг гүйцэтгэдэг. Иймд сэргээн засварлах ажилд хэрэглэдэг материалуудын нэг чухал хэсэг нь цавуу юм.

Цавуу нь органик ба органик бус байдалтай, өөрийн гадаад наалдамхай, дотоод цавуулаг чанартай бодисуудаас бүрдэх ба нэг болон олон найрлагатай байхаас гадна нэмэгдэл уусгагч, шингэлэгч, хатууруулагч, зөөлрүүлэгч, дүүргэгч зэрэг материалуудыг өөртөө агуулсан байж болно. Цавууг дотор нь байгалийн гаралтай болон синтетик гэж хуваадаг.

Байгалийн гаралтай цавуу. Эрт үеэс хүмүүс өөрсдийн амьдрал ахуйдаа мал амьтан, ургамлын гаралтай бүтээгдэхүүнээр төрөл бүрийн цавуу хийж өргөн хэрэглэдэг байжээ. Үүнд: амьтны арьс, сүү, яс, дэлүү, цус, ургамлын шүүс, цардуул давирхай зэрэг орно.

Арьсан цавуу: Хаврын турж эцсэн мал, нялх төлийн арьсанд өөх тос маш бага агуулагддаг тул энэ үед арьсан цавууг ихэвчлэн хийж байсан. Мөн туулай, чандага, загасны арьсаар хийсэн цавуу илүү уян зөөлөн болдог.

Ясны цавуу: Мал, амьтны ясан дахь зөөлөн мөгөөрсөн хэсэг, яс, эврийн хэмийг ашиглан хийдэг. Орчин үед ясны гаралтай цавуу олон янз байдаг бөгөөд үүний нэг төрөл нь “желатин” юм. Шинж чанараараа арьсан цавуутай төстэй, хэрэглээ нь ижил.

Бүх төрлийн арьс, яс, сүү, зарим нэг ургамлын цардуулын гаралтай цавуу нь уураг агуулдаг тул чийгтэй орчинд удаан хугацаагаар байхад хөгшөрч, нян үржиж, хатсаны дараа огцом агшилт өгдөг муу талтай ч мод, даавуун зураг сэргээн засварлах ажилд тодорхой хэмжээгээр хэрэглэдэг юм.

Цусны цавуу: Цусанд уураг их хэмжээгээр агуулагдах ба 70-н хэмийн халуунд хатуу төлөвд шилжиж, хатуулаг чанар нь усанд дахин задардаггүй. Иймээс эртний хүмүүс хадны зосон зурагт цусыг их, бага хэмжээгээр ашиглаж байжээ. Мөн сүм хийд, уран барилгын гадна, дотор талын байтуунд гахайн цусыг их хэмжээгээр ашигладаг.

Малын дэлүү: Өнгөн хэсэг хатсан дэлүүг зүсэж нойтон хэсгийг

шахахад дотроос нь шингэн цавуулаг бодис гарах ба уян шинж чанар сайн тул үүгээр хатгамал оёдол, зөөлөн эдлэл наахад хэрэглэдэг байжээ.

Сүүний цавуу: Сүүнээс тослогийг ялгаж авсны дараа сүүг эздүүлж эздэмцэр дээр нь шохой нэмж “казейн” цавууг гаргаж авдаг. Орчин үед казейн цавууг олон төрлөөр үйлдвэрлэх болжээ. Ийм цавуу хатсаны дараа эргэж дэвтэх, салах муу чанартай тул сэргээн засварлах ажилд хэрэглэдэггүй.

Ургамлын гаралтай цавуун дотроос томоохон байр суурийг цардуулын гаралтай цавуу эзэлнэ. Ургамлын цардуулыг ашиглаж төрөл бүрийн цавуу хийдэг. Үүнд дегистрин крахмал, гурилын гол, будаа, сонгино, сармисны шүүс, төрөл бүрийн цардуул (paste)-ууд орно.

Синтетик цавуу. Химийн үйлдвэрийн хөгжилтэй уялдан 20 –р зуунд олон төрлийн синтетик цавуу бий болжээ. Эдгээрийг дотор нь хэд хэд ангилдаг байна.

Уусгагчтай цавуу: Бүх төрлийн резин цавуу, нитроцеллоузын давирхайн цавуунууд орно. Сэргээн засварлах ажилд өргөн хэрэглэж арьс шир, шил шаазан, шавар керамик чулуу зэргийг наахад ашигладаг. Ийм төрлийн цавуу нь ус чийгэнд тэсвэртэй мөөгөнцөр, нян үрждэггүй, хурдан хугацаанд хатадаг, уусгагчийн тусламжтайгаар буцааж цэвэрлэх боломжтой, гадаргууд уусаж шингэдэггүй, давхарга үүсгэн агшилт, суналт өгдөггүй сайн талтай. Наалдуулагч давирхайг уусгагчид уусган бэлтгэдэг. Уусгагч этанол оксиллол, толуол, бензин, ацетон зэрэг нь хурц үнэртэй хүний бие организмд их, бага хэмжээгээр хортой, галд тэсвэргүй зэрэг муу талтай. Семедине С, Peligom, UHU hart, UHU plast, UHU coll зэрэг олон төрөл зүйлийн нитроцеллоузын цавуу байна.

Катализатортай цавуу (бэхжүүлэгчтэй): Poly, Epoxid-н (AR-ALDITE R-1, R-4 Denmark) олон төрлийн цавуу орно. Эдгээрийн наалдуулагч давирхай, бэхжүүлэгч нь тустусдаа савалгаатай, төрөл зүйлээсээ хамаарч хоорондын найрлагын харьцаа өөр байдаг. Чулуу, металл, шил, шаазан, керамик, хиймэл пластик материал зэрэг хатуу эдлэл сэргээн засварлахад, мөн хуулбар хийхэд сайн

чанарын цавууг өргөн ашигладаг. Ийм төрлийн цавуу бэхжиж хатуурсны дараа уусгагчид эргэж задардаггүй, механик аргаар цэвэрлэдэг тул сэргээн засварлах ажилд маш болгоомжтой хэрэглэдэг. Нойтон бэхжээгүй үед ацетон оксиллол зэрэг нэр төрлийн уусгагчаар цэвэрлэгдэнэ. Мөн их хэмжээгээр хэрэглэж буй үед хүний бие организмд хортой, галд тэсвэргүй зэрэг муу талтай.

Эмульс үүсгэгчтэй цавуу (цагаан цавуу, polivinilacetat, acronal D500): Полиацетонвинил, полихлорвинил гэх мэтийн давирхайнуудыг усанд уусгаж эмульс үүсгэх байдлаар найруулах ба найрлага төрөл зүйлээсээ хамаарч олон янз байна. Эдгээр цавуугаар даавуу, арьс шир, мод, зураг наах, сэргээн засварлахад тохиромжтой хувь хэмжээгээр найруулж хэрэглэдэг.

- Энэ төрлийн цавуу эмульс үүсгэгчтэй байдаг тул уусаж шингэх нь бага гадаргууд биет үүсгэх байдлаар бэхждэг.

- Хатсаны дараа цагаан өнгөө алдаж тунгалаг цэхэр өнгөтэй болдог.

- Усанд норхох, хүйтэнд хөлдөх зэргээс болж наалдах чанараа алдана.

- Хөгц мөөгөнцөр, хорхой шавьж үрждэггүй, маш уян зөөлөн шинж чанартай тул байнгын хөдөлгөөнтэй зүйл наахад тохиромжтой.

Метилцеллоузын төрлийн цавуу (обойн цавуу): Цагаан өнгөтэй нунтаг усанд уусгаж хэрэглэнэ. Худалдаанд хуурай болон найруулсан байдлаар байдаг. Маш уян зөөлөн, эргэж усанд задрах чанар сайтай тул цаас сэргээн засварлалтанд тодорхой хэмжээгээр өөр бусад цавуутай хольж ашигладаг.

Сэргээн засварлах ажилд наалдах чанараар сайн, хүчиллэг, шүтлэг чанар бага, бүтээлдээ сөрөг нөлөөгүй, хожим ямар нэг байдлаар цавууг цэвэрлэх үед бэрхшээлгүй хялбар цэвэрлэгдэх, байгалийн хүчин зүйлд тэсвэртэй, хүний биед хор багатай зэргийг харгалзан үзэж тодорхой төрлийн материалд зориулсан цавууг хувь хэмжээ тохируулан хэрэглэдэг.

МЭДЭЭЛЭЛ

СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВИЙН 2007-2008 ОНД ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН АЖЛЫН ТОЙМ

1994 онд шинэчлэн батлагдсан “Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль”-д түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх тухай нэмэлт бүлэг орсны дагуу “Музейн үзмэр сэргээн засварлах урлан”-гийн бүтэц, бүрэлдэхүүнийг өргөжүүлэн Соёлын өвийн төвийг байгуулсан.

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны харьяа Соёлын өвийн төв нь Монгол улсын хэмжээнд түүх, соёлын хөдлөх дурсгал болох музейн үзмэр, олдвор, эд өлгийн зүйл, эртний булш хиргисүүр, хадны зураг, бичээс, сүм хийд зэрэг үл хөдлөх дурсгал, ардын аман зохиол, тууль, уртын дуу, уламжлалт арга ухаан зэрэг утга соёлын өвийг бүртгэн баримтжуулж Улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан бүрдүүлэх, тэдгээрийг хадгалж хамгаалах, бэхжүүлж, сэргээн засварлах үүрэг хүлээсэн мэргэжлийн байгууллага юм.

Одоо тус төв нь соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг сэргээн засварлах урлан гэсэн үндсэн 2 нэгжтэйгээр үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сангийн үйл ажиллагаа

Соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн сан (УНБМС) нь хөдлөх дурсгал буюу улсын болон аймгийн музейн үзмэр, иргэдийн гар дээр хадгалагдаж буй түүх, соёлын дурсгалт зүйлс, монгол улсын нутаг дэвсгэр дэх үл хөдлөх дурсгал (эртний булш хиргисүүр, хадны зураг бичиг, буган чулуу, хүн чулуу, эртний хотын туурь, сүм хийд)-ыг бүртгэн баримтжуулах, мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажлыг үе шат дараалан хийж ирлээ.

УНБМСангаас 2007-2008 онд үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг цахим хэлбэрээр архивлан хадгалж бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэх Засгийн газрын үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, музейн сан хөмрөгийн улсын тооллогыг холбогдох газруудтай хамтран мэргэжил, арга зүйгээр ханган зохион байгуулах зэрэг томоохон ажлуудыг хийж гүйцэтгэлээ.

Засгийн газрын 2008 оны 7-р сарын 29-ний өдрийн 302 тоот тогтоолоор “Утга соёлын үндэсний төв” төрийн бус байгууллагыг Соёлын өвийн төвтэй нэгтгэх тухай заасны дагуу утга соёлын өвийн бүртгэл-мэдээллийг УНБМСанд бүрдүүлэх ажлыг эхлүүлээд байна.

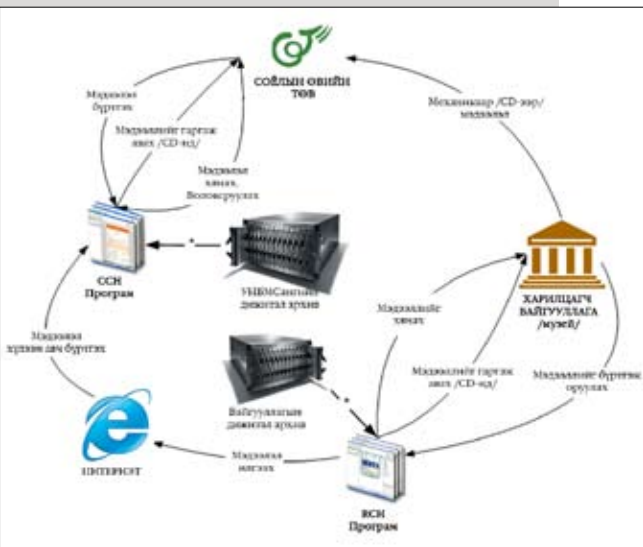
СӨУНБМСангийн ажлын өдөр

“Үндэсний соёлын өвийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-ийн хэрэгжилтийн талаар

Монгол улсын Засгийн газар 2005 оны 12-р сарын 07-ны өдрийн 244-р тогтоолоор “Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-ийг 2006-2008 онд хэрэгжүүлэхээр баталсан юм.

Энэхүү хөтөлбөр нь бүртгэл-мэдээллийн сангийн тогтолцоог сайжруулж, музейн үзмэр, соёлын өвийн бүртгэлийг тоон системд оруулан, мэдээллийг түргэн шуурхай харилцан солилцох, бүртгэл-мэдээллийн нэгдсэн сүлжээ бий болгох зорилготой. Хөтөлбөрт түүх соёлын өвийн дурсгалыг хадгалж буй улсын чанартай болон 21 аймгийн нийт 35 музей, байгууллага хамрагдаж байгаа юм.

Засгийн газрын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхийн тулд соёлын өвийн бүртгэлийн тусгай програм хангамж зохиох, 35 байгууллагыг компьютер, гэрэл зургийн иж бүрэн хэрэгслээр хангах, програм хангамж, техник хэрэгсэл дээр ажиллах боловсон хүчинг бэлтгэх, байгууллага дахь соёлын өвийг бүртгэл-мэдээллийн санд бүрэн хамруулах, үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд төвлөрүүлэн архивлан хадгалах зорилтыг ханган ажиллаж байна.

Бүртгэлийн RCH програмын ажиллах ерөнхий зарчмыг схемээр харуулав

Дээрхи хөтөлбөрийн хүрээнд Соёлын өвийн төв, Сайбэр-Андромеди ХХК-тай хамтран түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг бүртгэн баримтжуулах 3 төрлийн компьютерийн програм зохиосон. Үүнд:

1-т: Музейн үзмэрийг бүртгэх компьютерийн “RCH буюу Registration

МЭДЭЭЛЭЛ

of Cultural Heritage” програм. Соёлын өвийн бүртгэлийн энэ програмыг музейн үзмэрийн эрдэм шинжилгээний тодорхойлолт, гэрэл зургийг цахим хэлбэрээр хадгалахад зориулан, БСШУ-ны сайдын 2005 оны 56 дугаар тушаалаар батлагдсан “Монгол улсын соёлын өвийн бүртгэл”-ийн маягтыг үндэслэн зохиосон.

2-рт: “Мэдээлэл боловсруулах-СЧН” програм. “RCH буюу Registration of Cultural Heritage” програм дээр үндэслэгдэж зохиогдсон. Энэхүү програм нь Соёлын өвийн УНБМСанд бүх 35 байгууллагаас цуглагдан ирсэн бүртгэл-мэдээллийг нэгтгэн сан үүсгэх, цугларсан мэдээлэлд боловсруулалт хийх боломжтой юм.

3-рт: “RICH буюу Registration of Immovable Cultural Heritage” програм нь монгол орны нутаг дэвсгэр дэх хадны зураг, булш бунхан, хүн чулуу, байшин барилга зэрэг түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийг бүртгэхэд зориулсан. Үл хөдлөх бүртгэлийн програм нь БСШУ-ны сайдын 2008 оны 348 тушаалаар батлагдсан “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийн бүртгэлийн Маягт 1”-ийн дагуу үндсэн талбарыг үйлдэж, хайлтын үйлдэл, газрын зураг, гэрэл зургийн фондтой харьцах боломжийг бүрдүүлжээ.

Соёлын өвийн бүртгэлийн (RCH буюу Registration of Cultural Heritage) програмыг эзэмшүүлэх сургалт

БСШУЯам, Соёлын өвийн төв хамтран 2007 оны 6 дугаар сард Улаанбаатар хотноо музейн ажилтнуудад зориулан соёлын өвийн бүртгэлийн шинэ (RCH буюу Registration of Cultural Heritage) програмыг эзэмших, бүртгэл хийх арга зүйн сургалтыг зохион байгуулж, гарын авлага, материалаар хангасан. Сургалтаар үзмэрийн гэрэл зураг авах, гэрэл зургийн аппарат хэрэгсэлтэй зөв харьцах дадлага олгох хичээл заасан.

Музейд компьютерийн бүртгэлийн нэгдсэн програмыг хэрэглэх болсноор үзмэрийн бүртгэлийн ажлыг эмх цэгцтэй болгох, байгууллага дахь бүртгэл-мэдээллийн санг бүрдүүлэхэд дэвшилттэй болсон юм.

Соёлын өвийн бүртгэл хөтлөх тухай хичээл зааж байгаа нь

Хөтөлбөрт хамрагдсан 35 байгууллагуудыг шаардлагатай техник хэрэгслээр хангасан.

2007 оны 6-р сараас 9-р сард Улаанбаатар хот, 21 аймгийн музей, байгууллагуудад соёлын өвийн бүртгэлийн шинэ програмыг суулгасан, өндөр хүчин чадал бүхий компьютер, хувиан олшруулах, хэвлэх үйлдэл бүхий хэвлэгч иж бүрэн тоног төхөөрөмж, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг гэрэл зурагжуулан баримтжуулах гэрэл зургийн студийг биечлэн хүргэж, хүлээлгэн өгсөн.

Одоо улсын чанартай болон аймгийн музейнүүд соёлын өвийн бүртгэлийн програмын дагуу үзмэр, түүх, соёлын дурсгалыг бүртгэн, мэдээллийн сан бүрдүүлэх ажлыг хийж эхлээд байна. Компьютерт оруулсан мэдээллээ интернет сүлжээгээр дамжуулан соёлын өвийн улсын нэгдсэн бүртгэл-мэдээллийн санд төвлөрүүлэн хадгалах юм.

Музейд бүртгэлийн програм болон компьютер, дагалдах хэрэгслийг хүлээлгэн өгч байгаа нь

Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн 2007 оны улсын тооллого

2007 оны 11-р сард “Улс, аймгийн музейн сан хөмрөгийн улсын тооллого” улс орон даяар нэгэн зэрэг эхлэн 2008 оны 10-р сарыг дуустал явагдаа. Улсын тооллого явуулахад зориулан Засгийн газраас 48,0 сая төгрөгийг музейнүүдэд хувиарласан юм.

БСШУЯам, Соёлын өвийн төв, Улсын мэргэжлийн хяналтын газар хамтран музейн сан хөмрөгийн тооллого явуулах бэлтгэл ажлыг хангах хүрээнд 2007 оны 9-р сард музейн ажилтнуудад зориулан сургалт зохион байгуулсан. Энэ үеэр музейнүүдэд тооллого явуулах тухай арга зүйн зөвлөмж, гарын авлага материал, үзмэрийн хэмжилтийг хийхэд зориулан стандартчилал, хэмжил зүйн төвөөс баталгаажуулсан 2 төрлийн электрон жин хэмжүүр, үзмэрийн ерөнхий бүртгэлийн дэвтрийг нэгдсэн журмаар хэвлүүлэн тараасан байна.

Дээрх газруудаас бүрдсэн улсын тооллогын төв комисс тооллогын явцад удирдамж, арга зүйгээр ханган, хяналт тавьж ажиллалаа. Музейн улсын тооллогын үр дүнгийн талаар 2008 оны 11-р сарын сүүлээр Засгийн газарт тайлагнана.

Улсын тооллогын төв комиссын гишүүд Хэнтий аймгийн музейд

МЭДЭЭЛЭЛ

Бүртгэн баримтжуулах ажлаар Сүхбаатар аймагт

Үл хөдлөх дурсгалын бүртгэн баримтжуулалт

Монгол улсын Сангийн сайд, Боловсрол, Соёл, Шинжлэх ухааны сайд, Мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн сайдын 2006 оны 09-р сарын 27-ны өдрийн 299/324/111 тоот хамтарсан тушаалаар “Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйл болох булш, хиргисүүр, хадны зураг, бичээс, хөшөө чулуу, сүм хийд, түүний үлдэгдэл, эртний хотын туурь, түүхт овоо суврага зэргийг бүртгэн тоолох” ажлыг 2008-2015 онуудад зохион байгуулахаар баталсныг Монгол улсын Засгийн газрын 2005 оны 12-р сарын 07-ны өдрийн 244-р тоот тогтоолоор батлагдсан “Үндэсний соёлын өвийн мэдээллийг тоон системд оруулан хадгалах хөтөлбөр”-т туссан үл хөдлөх дурсгалтай холбоотой ажлуудтай уялдуулан хийхээр төлөвлөсөн юм.

2008 онд Соёлын өвийн төв, Археологийн хүрээлэнгийн мэргэжилтэн судлаачдаас бүрдсэн хээрийн шинжилгээний баг нь Хэнтий аймгийн 17 сум, Сүхбаатар аймгийн 12 сумдын нутагт ажиллахдаа 11000 гаруй км зам туулж, түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлст хамаарах булш, хиргисүүр, хөшөө, хадны зураг, бичиг, эртний хотын туурь, сүм хийдийн үлдэгдэл, чулуун зэвсгийн дурсгалт газар, эртний түүхт агуй, овоо зэргийг газар дээр нь очиж үзэн бүртгэж, гэрэл зураг, дүрс бичлэгийн хальсанд баримтжуулж тоолсон байна. Энэ ажлын хүрээнд Хэнтий, Сүхбаатар аймгийн хэмжээгээр нийт 402 нэрийн 4500 гаруй нэгж үл хөдлөх дурсгалт зүйлс тоологдож, эдгээрийг 23700 гаруй гэрэл зураг, 100 гаруй гар зураг, 400 орчим минутын дүрс бичлэгээр баримтжуулсан.

Дээрх 402 нэрийн 4500 орчим дурсгалт зүйлсийн 20 гаруй хувь нь шинээр улсын бүртгэлд хамрагдаж байгаа юм.

Үзмэр сэргээн засварлаж байгаа нь

Сэргээн засварлах урлангийн үйл ажиллагаа

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлах урлан нь уран зураг, монгол зураг, даавуу зөөлөн эдлэл, цаас, шуумал баримал, металл, модон эдлэл, чулуу зэрэг төрлөөр музейн үзмэрүүд, археологийн олдвор, сүм хийдийн гадна, дотор талын чимэглэлийн өнгө будгийн сэргээн засварлалт, үл хөдлөх хөшөө дурсгалуудын сэргээн засварлалтыг хийдэг.

2008 онд Уран зургийн галерейн-15, Монголын үндэсний музейн-22, Дүрслэх урлагийн музейн-10, Увс аймгийн музейн-15, Дорнод аймгийн музейн-8, Хэнтий аймгийн музейн-10, Өвөрхангай аймгийн музейн-10, Археологийн хүрээлэнгийн-15, Ховд аймгийн музейн-15, Дундговь аймгийн музейн-15, Архангай аймгийн музейн-15 үзмэр, бүтээлийг сэргээн засварлахаар төлөвлөсний одоогийн байдлаар 80 % -ийг нь хийж гүйцэтгэсэн байна.

Дорнод аймгийн Халх гол сумын нутагт байрлах “Их Бурхант” цогцолбор дурсгалыг сэргээн засварлах бэлтгэл ажлын материалын судалгаагаар 2008 оны 10 -р сард тус газарт очиж ажилласан. Халхын Сэцэн ханы Үнэн сүжигт Илдэн хошууны олноо “То ван” хэмээн алдаршсан жун ван Тогтохтөрийн удирдлагаар 1859-1864 онд байгуулагдсан “Найман аюулаас аврагч Жанрайсиг” бурханы цогцолбор дурсгалыг 2009-2011 онд сэргээн засварлах бэлтгэл ажлыг эхлүүлээд байна.

2008 оны 9-р сард Монголын үндэсний музейгээс зохион байгуулсан Монгол-Хятадын хамтарсан эксдипицийн Архангай аймгийн Хотонт сумын нутаг дахь Хундын хоолойн булшнаас олдсон ханын зургийг хуулж, сэргээн засварлах ажлыг хийж байна. Энэхүү ханын зургийг сэргээн засварлан Монголын үндэсний музейд хүлээлгэн өгөх юм.

Үзмэрийн хуулбар хийж байгаа нь

Б.Мягмарсүрэн

Соёлын өвийн төвийн сэргээн засварлагч

“Үзэмчин ууж”-ний сэргээн засварлалтын товч тайлан

Үзэмчин ууж
Дорнод аймгийн музей
Хувийн дугаар: ЕД-583
Улсын бүртгэлийн дугаар: 2008ДОМ-05
Хэмжээ: урт -120 см, өргөн 103 см

Үзмэрийг хүлээж авах үеийн байдал: Гандаж элэгдсэн, хир тоостой, 2 суга болон суганы орчим ихээр сэмэрч (10-20 см) хөндийрсөн. Товч шилбэ бүрэн, 5 сэлгээ товчтой. Энгэрийн солонгын өнгөтэй тууз нь баруун талдаа 3 см, зүүн талдаа 2 см сэмэрч утас нь хөндийрч ширэлдсэн. Уужны дотор тал эдэлгээний улмаас үүссэн их хиртэй, ар хормойн үзүүр урагдсан. XIX зууны үед хамаарах үзэмчин ястны энэхүү эмэгтэй ууж нь бусад төрлийн уужтай харьцуулахад хормой хуниасгүй, дэрэвгэр шулуун загвар хийцтэйгээрээ онцлог байна.

Сэргээн засварлалтын явц:

- Сэргээн засварлахын өмнөх болон ажлын явцын гэрэл зураг авч баримтжуулалт хийсэн
- Тоосыг соруулж цэвэрлэсэн
- Гэмтлийг тодорхойлсон болон уужны ерөнхий хэмжилтийн гар зургийг үйлдсэн
- Оёдлын засвар хийсэн
- Угааж цэвэрлэсэн

Оёдлын засварын талаар: Энгэрийн солонгын өнгөтэй туузын эх биенээс хөндийрсөн улбар шар өнгийн утсыг нэг бүрчлэн зэрэгцүүлэн тогтоов. Дараа нь туузын өнгө дагуу хөх саарал, хар хүрэн, улбар шар, нил өнгийн утсуудаар 2-4 мм зайтайгаар хөндлөн даруулж оёсон. Цайвар ногоон өнгийн эмжээр хоёр сугандаа 3-4 см хэсэгт утас нь эх биенээс салж хөндийрсөн ба уг эмжээр нь нийтдээ ихээр гэмтсэн тул түүнийг бэхлэх шаардлагатай байлаа. Үүний тулд суганы эмжээрийг 20 см ханзалж, нимгэн торгыг эмжээрийн дор бэхэлж, сэмэрсэн утас бүрийг зэрэгцүүлэн тогтоогоод дээрээс нь нарийн торгон утсаар технологийн дагуу даруулж оёсон. Мөн энгэр, захны эмжээрийг бүгдийг нь даруулж оёв. Дотрыг ханзалж аваад ирмэгийг нь товчны нүх хэрэх оёдоор тойруулан оёсны дараа зөөлөвчтэй тавцан дээр дэлгэж тойруулан зурж тэмдэглээд нэрмэл усаар угаасан. Хатаахдаа зургийн дагуу тэлж хатаасан тул ямарч агшилт суналтгүйгээр эх биеэндээ таарав. Хормойн үзүүрийн уранхай хэсгийн ард ижил торго оёж бэхэлсэн.

Сэргээн засварлалтанд ашигласан материал: Органик гаралтай нарийн торгон утас, өнгө оруулагч будаг, ижил төстэй өнгийн торго, сэргээн засварлалтанд ашиглах зориулалтын органик гаралтай нимгэн торго, нэрмэл ус, бөс даавуу эдлэлийн зориулалт бүхий хүчилгүй угаалгын шингэн.

Сэргээн засварласан хугацаа: 2008 оны 9-р сарын 15-наас 10-р сарын 23

Сэргээн засварласан: Б.Мягмарсүрэн (Сэргээн засварлагч)

Сэргээн засварлахын өмнө
/ Энгэр болон суганы сэмэрч урагдсан байдал /

Сэргээн засварласны дараа

МЭДЭЭЛЭЛ

Анхны байдал / шохой шавар, шувууны сангасны бохирдол

Зурганд бэхэлгээ нааж байгаа нь

Өнгө бүдгийн засвар хийж байгаа нь
(Зөвхөн чигжээс хийсэн залгааны хэсгүүдэд)

Музейн үзмэрийн зааланд байрлуулав

Чин сүжигт номун ханы хийдийн ханын зураг

Баянхонгор аймгийн Галуут сумын Мандал багийн нутагт орших Чин сүжигт номун ханы хийд 1751 онд байгуулагдан 1937 он хүртэл үйл ажиллагаа явуулж байжээ.

Хийдийг үүсгэн байгуулагч Чин сүжигт номун хан Норовшарав бурхадын магтаалын "Гүр дуу"-г анхлан зохиож дараа дараагийн хувилгаан хутагтууд ая дан, төрөл зүйлийг баяжуулан хөгжүүлж, төрийн найр, аж байдлын сэдэвтэй олон дуу хөгжмийг зохион, аяыг гүр дууны нотоор тэмдэглэн үлдээжээ. Энэ бүхнээрээ Чин сүжигт номун ханы хийд бусад сүм хийдээс онцлон ялгардаг бөгөөд гүр дууны дэвтрээс нь өнөө хүртэл хадгалагдан үлдсэн нь утга соёлын үнэт өвд тооцогддог юм.

Сүм хийдийг нураан устгах үед тус хийд 24 дугантай Халхын томоохон хийдийн нэг байсан ба өнөө үед 7 дуган хадгалагдан үлдсэний 4-ийг нь 1999 онд Монгол улсын Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн "Түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг хамгаалах сэргээн засварлах үндэсний хөтөлбөр"-ийн хүрээнд сэргээн засварлажээ.

Дөрвөн дуган бүхий хэрмэн хашааны зүүн хойно байрлах Балданлхам шүтээнтэй дуганы дотор талын баруун зүүн хананд 5 хошуу мал, 4 хүчтэн, бурханы шашны холбогдолтой тахил, хөгжмийн зэмсгийг дүрсэлсэн "Ганзай"-г өнгө ялган нарийн ураар зурсан нь монголын сүм хийд, уран барилгын дурсгалд маш цөөхөн тохиолддог ханын зургийн төрөл юм.

Социализмын үед энэхүү дуганыг "Сүү тосны жижиг үйлдвэр" болгон ашиглахдаа баруун зүүн хананд буй дөрвөн ханын зургийг цоолон хаалга, цонх гаргаж, зургийн зарим хэсгийг тосон будгаар, нийт зургийн талбайг цагаан өнгийн шохойгоор олон удаа дарж буджээ. 1990-ээд оноос хойш дуганы баруун талын тааз дээвэр нурснаас тэр хэсгийн зураг борооны усанд идэгдэн баларч, ханыг нураан шар шавар тоосгыг байшин барилгад хэрэглэн, ихээр эвдэн сүйтгэгджээ.

Энэхүү дуганы ханын зургийг эрдэм шинжилгээ, судалгааны эргэлтэнд оруулж, авран хамгаалсан зүйл хомс байжээ.

2006 онд Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам Баянхонгор аймгийн түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт газруудын хадгалалт, хамгаалалтын байдалтай танилцаж, энэхүү ханын зургийг Дүрслэх урлагийн музей рүү зөөж тээвэрлэн, хадгалж, олон нийтийн хүртээл болгох нь зүйтэй гэж үзсэн юм.

2007 оны 6-р сараас 12-р сар хүртэл Соёлын өвийн төвийн 6 сэргээн засварлагчид баруун, зүүн хоёр ханын хойт талын 2 ханын зургийг авран хамгаалж, бэхжүүлэх, сэргээн засварлах, үзмэрт дэглэх ажлыг 3 үе шаттайгаар хийв.

Баруун, зүүн хоёр ханын урд талын 2 зураг ихэд гэмтэж, дүрслэл нь арилсан тул гэрэл зураг дүрс бичлэгээр баримтжуулж, зарим дүрслэлийг хуулбарлан авч хадгаллаа.

Ханын зургийг сэргээн засварлахдаа одоогийн хадгалагдан үлдсэн байдлаар нь бэхжүүлж, хамгаалахыг чухалчилсан бөгөөд шинээр өнгө бүдгийн засвар хийгээгүй болно.

Энэхүү түүх, соёлын дурсгалыг авран хамгаалах ажил амжилттай хэрэгжин Занабазарын нэрэмжит Дүрслэх урлагийн музейн сан хөмрөг XVII-XVIII зууны үед холбогдох Намсрай болон Лхам бурханы ганзайн 2 ханын зургийн чухал үзмэрээр баяжиж, Чин сүжигт номун ханы хийдийн зураг олон түмний нүд хужирлах боллоо.

Д.Нарантуяа

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

**МОНГОЛЫН ТҮҮХ, СОЁЛЫН
ХОСГҮЙ ҮНЭТ ДУРСГАЛУУД**

Монгол улсын Засгийн газрын 2008 оны 3-р сарын 19-ний өдрийн 103-р тогтоолоор “Түүх соёлын дурсгалт зүйлийн жагсаалт батлах тухай” Засгийн газрын 1995 оны 12-р сарын 23-ны өдрийн 241-р тогтоолын 1 дүгээр хавсралтад нэмэлт оруулан Өвөрхангай аймгийн Хархорин сумын Шанхын Баруун хүрээ хийдэд хадгалагдаж буй 15 дурсгал (цутгамал баримал-4, танка зураг-9, монгол зураг-1, хөгжмийн зэмсэг-1)-ыг шинээр хосгүй үнэт зэрэглэлийн дурсгалаар батлав.

Одоогийн байдлаар нийт 289 дурсгал 1995-2008 онд Засгийн газрын тогтоолоор монгол улсын түүх, соёлын “Хосгүй үнэт” зэрэглэлийн дурсгалаар батлагдсан байна. Хосгүй үнэт дурсгалуудад Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамнаас гэрчилгээ олгожээ. Эдгээр дурсгалууд нь дараах нэр бүхий 14 музей, байгууллагуудад хадгалагдаж байгаа билээ.

Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулинд түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг түүх, соёл, шинжлэх ухааны ач холбогдлоор нь хосгүй үнэт, үнэт, ердийн гэсэн 3 зэрэглэлд ангилах тухай заасан байдаг.

Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны дэргэдэх түүх, соёлын дурсгалыг зэрэглэлийг тодорхойлох Мэргэжлийн зөвлөл нь Соёлын өвийн төвийн улсын нэгдсэн бүртгэл- мэдээллийн санд бүртгэгдсэн түүх, соёлын дурсгалуудаас сонгон, хосгүй үнэт, үнэт зэрэглэлд хамруулах тухай асуудлыг зохион байгуулдаг юм.

Түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн түүхэнд эзлэх байр суурь, дахин давтагдашгүй үр хийц, бүтээсэн буюу

холбогдох он цаг, тухайн бүтээл нь ганц хувь эсвэл маш ховор эсэх, монголын түүхийн нэгэн үеийн төлөөлөл болж чадахуйц түүхэн биет хүний холбогдолтой эд зүйлс зэрэг шалгуураар зэрэглэлийг тогтоодог.

Хосгүй үнэт зэрэглэлд түүх, археологийн ховор нандин олдвор, цутгуур баримал, танка зураг, зээгт наамал, цаасан шуумал зэрэг дүрслэх урлагийн бүтээлүүд, түүхэн бие хүний холбогдолтой эд өлгийн зүйлс, палеонтологийн олдвор болон байгалийн ховор дээжис зэрэг төрөл зүйлийн дурсгалууд байна.

Эдгээр дурсгалуудад монголд төдийгүй олон улсад нэрд гарсан Хүннүгийн үеийн эсгий ширмэл ширдэг, алтан эдлэл, Түрэгийн үеийн хааны титэм зэрэг алт, мөнгөн эдлэл, Хархорум хотын тууриас олдсон 13-р зууны үеийн “Гэр тэрэгний цөн”, “Монгол цэргийн ялтсан гутал” (Монголын үндэсний музей) зэрэг түүх, археологийн дурсгалууд, өндөр гэгээн Занабазарын урлан бүтээсэн “Очирдара” (Гандантэгчэнлин хийд), “Язгуурын таван бурхан” (Дүрслэх урлагийн музей, Чойжин ламын сүм музей), “Ногоон дара эх”, “21 Дара эх”-ийн (Богд хааны ордон музей) гайхамшигт цутгуур барималууд, монгол урчууд дархчуулын алт, мөнгөөр бүтээсэн “Сандуйн жүд” судар (Үндэсний номын сан), эртний ном судар, бурханы танка зураг, өнгийн торго хоргой, эрдэнийн чулуу шигтгэн урласан ур тансаг хийцтэй зээгт наамал зэрэг шашны урлагийн бүтээлүүд, Анхдугаар Богд Өндөр гэгээн Занабазараас VIII Богдод уламжлагдан ирсэн хувцас, эд зүйлс, VIII Богд хаан түүний хатны төрийн ёслолын хувцас хунар, говийн догшин ноён хутагт Данзанравжаагийн эдэлж хэрэглэж байсан зүйлс зэрэг түүхэн бие хүний холбогдолтой эд зүйлс, палеонтологийн ховор олдвор “Хоёр үлэг гүрвэлийн зууралдсан хэлхээ яс” (Палеонтологийн музей), монгол нутгаас олдсон хамгийн том хэмжээний ногоон хаш чулуу (Байгалийн түүхийн музей) зэрэг олон арван бүтээл, ховор олдворууд хамрагджээ.

(Монголын түүх, соёлын хосгүй үнэт дурсгалын батлагдсан он, тоо ширхэг)

Д/д	Байгууллага	1995	1998	1999	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2008	Нийт
1	Богд хааны ордон музей	1	49			19			3			72
2	Чойжин ламын сүм музей	2	7			3						12
3	Дүрслэх урлагийн музей	25	7			16			20			68
4	Үндэсний түүхийн музей	4					12					16
5	Байгалийн түүхийн музей		8									8
6	Эрдэнэ зуу сүм музей				10	7		27	15			59
7	Монголын үндэсний номын сан	6				4						10
8	Эрдэнэсийн сан			5								5
9	Гандантэгчэнлин хийд			13								13
10	ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэн			1								1
11	ШУА-ийн Палеонтологийн хүрээлэн	1										1
12	Өвөрхангай аймгийн Шанхын Баруун хүрээ хийд							1			15	16
13	Өвөрхангай аймгийн Төвхөн хийд								1			1
14	Дорноговь аймаг Данзанравжаагийн музей									7		7
	Дүн	39	71	19	10	49	12	28	39	7	15	289

(1996, 1997, 2001, 2007 онд хосгүй үнэт зэрэглэлд дурсгал батлагдаагүй болно)

МЭДЭЭЛЭЛ

Б.Даваашрэн

Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтэн

Монгол Улс өөрийн газар нутаг дээр байгаа түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалаа 1971 оноос эхлэн улс, аймгийн хамгаалалтанд оруулахаар шийдвэрлэж байжээ. Тухайн үед улсын хамгаалалтад 21 дурсгал, аймгийн хамгаалалтад 106 дурсгал хамрагдаж байв. Түүнээс хойш 1994 онд дээрх жагсаалт шинэчлэгдэж улсын хамгаалалтад 93 дурсгал, аймгийн хамгаалалтад 287 дурсгал хамрагдаж байсан бол Засгийн газрын 1998 оны 235 дугаар тогтоолоор шинэчлэгдэн батлагдсан "Улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалын жагсаалт"-д улсын хамгаалалтад 119, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад 233, нийт 352 түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалыг эрх зүйн хамгаалалтад авчээ.

Монгол улсын нутагт сүүлийн 10 гаруй жил явуулсан археологийн хайгуул, малтлага судалгааны үр дүнд түүх, соёл, шинжлэх ухааны өндөр ач холбогдолтой

З.Оюунбилэг

БСШУЯ-ны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн

Чингис хааны 1206 онд байгуулсан Монголын Эзэнт гүрний 800 жилийн ойг угтан Монголын ард түмний түүх, тэдний бүтээсэн соёлын өвийг европын ард түмэнд бодит хэрэглэгдэхүүн дээр тулгуурлан танилцуулах зорилгоор Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам, ХБНГУ-ын Урлаг, үзэсгэлэнгийн цогцолбортой "Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид" нэртэй үзэсгэлэнг зохион байгуулахаар 2001 оны 8 дугаар сарын 28-нд гэрээ байгуулсан юм.

УЛС, АЙМГИЙН ХАМГААЛАЛТАНД БАЙХ ТҮҮХ, СОЁЛЫН ҮЛ ХӨДЛӨХ ДУРСГАЛЫН ЖАГСААЛТ

олон дурсгалуудыг шинээр нээн илрүүлсэн бөгөөд тэдгээрийг зайлшгүй хамгаалалтанд авах, түүнчлэн зарим дурсгалын хамгаалалтын зэрэглэлийг дээшлүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдсан зэргээс үүдэн улс, аймаг, нийслэлийн хамгаалалтад байх түүх, соёлын дурсгалт зүйлийн жагсаалтыг энэ онд дахин шинэчлэн баталсан болно.

Засгийн газрын 2008 оны 5-р сарын 14-ний өдрийн 175 тоот тогтоолоор батлагдсан шинэчилсэн жагсаалтад улсын хамгаалалтад 179 дурсгал, аймгийн хамгаалалтад 274 дурсгалыг хамруулсан нь өмнөх 1998 оны жагсаалтаас 101 дурсгалаар илүү байна. Энэ жагсаалтад түүх, соёлын ач холбогдол өндөртэй, хамгаалалтын зэрэглэлийг дээшлүүлэн урт хугацаанд тогтвортой судалгаа, шинжилгээний ажил хийх шаардлагатай 15 дурсгалыг аймаг, нийслэлийн хамгаалалтаас хасч улсын хамгаалалтад оруулсан ба

шинээр 60 дурсгалыг улсын, 50 дурсгалыг аймгийн хамгаалалтад оруулан нэмж тусгажээ.

БСШУЯ-ны Соёл урлагийн газраас шинэчилсэн жагсаалтыг Соёлын өвийн төв, ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн, Палеонтологийн хүрээлэн, Монголын Үндэсний музей, МУИС-ийн Антропологи-Археологийн тэнхим, Улаанбаатарын Их Сургуулийн НУФ болон түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгалт зүйлийг судлах, сурталчилах, хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгж байгууллага, хувь хүмүүсийн саналыг авч нягтлан үзсэний үндсэн дээр боловсруулсан байна.

2008 оны шинэчилсэн жагсаалтад палеонтологийн дурсгалт газрыг анх удаа оруулсанаараа онцлогтой болсон ажээ.

“ЧИНГИС ХААН БА ТҮҮНИЙ ӨВ ЗАЛГАМЖЛАГЧИД” ҮЗЭСГЭЛЭН (CHINGIS KHAN AND HIS HEIRS THE EMPIRE OF THE MONGOLS)

Уг үзэсгэлэнг санаачлан зохион байгуулагч, үндсэн зохицуулагчаар ХБНГУ-ын Урлаг, үзэсгэлэнгийн захирал, Др.Венцел Якоб, монголын талын зохицуулагчаар Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны музей, түүх, соёлын өв хариуцсан ахлах мэргэжилтэн, Др.З.Оюунбилэг нар ажилласан юм.

Олон байгууллага, хүмүүсийн хамтын ажиллагааны үр дүнд 2005-2007 онуудад "Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид" үзэсгэлэнг ХБНГУ-ын Бонн хотын Урлаг,

үзэсгэлэнгийн цогцолборт, Мюнхен хотын Угсаатны зүйн музейд, Австри Улсын Вена хотын ойролцоох Шаллебург цайзад, Турк Улсын Истанбул хотын Сабанжи музейд, Будапешт хотын Унгарын Үндэсний музейд амжилттай зохион байгуулж нийт 520000 хүн үзэж сонирхсон байна.

"Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид" үзэсгэлэн нь Хүннү гүрний үеэс XX зууны Монгол Улс хүртлэх түүхэн урт хугацаанд монголын ард түмний бүтээсэн түүх, соёлыг Монголын

МЭДЭЭЛЭЛ

Үндэсний түүхийн музей, Дүрслэх урлагийн музей, Богд хааны ордон музей, Чойжин ламын сүм музей, Эрдэнэ зуу музей, Монгол Цэргийн түүхийн музей, Байгалийн түүхийн музей, ШУА-ийн Археологийн хүрээлэн зэрэгт хадгалагдаж байгаа 400 – аад үзмэр, эд өлгийн зүйлсээс бүрдүүлсэн. Түүнчлэн монголын түүхийн тодорхой үед холбогдох 200-аад үзмэр, эд өлгийн зүйлсийг дэлхийн алдартай том музейнүүд болох Францын Гиммей музей, ОХУ-ын Эрмитаж, Тайваны Хааны ордон музей, Ираны Үндэсний музей, Германы Үндэсний номын сан, Исламын Урлагийн музей, Австрийн Угсаатны зүйн музей, Японы зэрэг үзмэрийг Ази, Европын 15 орны музей, номын сан, сүм хийдээс авчирч монголын түүхийг бүтэн болгож дэлгэн үзүүлсэн юм. Түүнээс гадна монголын болон гадаадын цуглуулагчдын үнэт ховор үзмэрийг оролцуулсан болно.

“Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид” үзэсгэлэнгийн онцлог:

- Олон улсын чанартай үзэсгэлэн болсон.
- Дэлхийд анх удаа монголын түүхийг бүрэн хэмжээгээр үзүүлсэн.
- Чингис хааны түүхийг өөр өнцгөөс харуулсан. Тухайлбал, Чингис хааны олон улсын харилцаа холбоо, соёл, шашин, даяарчлалд нөлөөлсөн байдал
- Монгол - Герман, Монгол-Франц, Монгол-Туркийн эрдэмтдийн хамтарсан судалгааны ажлын үр дүнг анх удаа дэлхий нийтэд дэлгэн

үзүүлсэн.

- Үзэсгэлэнгийн нээлтийн үеэр урлаг соёлын арга хэмжээ, Монголын Соёлын өдрийг зохион байгуулж байсан.

- Үзэсгэлэнгийн үеэр Монголын Эзэнт гүрний түүх, Чингис судлал, Монгол судлалаар Эрдэм шинжилгээний бага хурлуудыг зохион байгуулсан.

- Үзэсгэлэнгийн нээлтийн өмнө Хэвлэлийн бага хурал зохион байгуулж, хэвлэл мэдээллийн бүх хэрэгслэлээр өргөн сурталчилсан.

Үзэсгэлэнгийн үр дүн, ач холбогдол:

- Монголын түүх, соёлыг европын ард түмэнд бодит хэрэглэгдэхүүн дээр тулгуурлан сурталчилсан.

- Монгол эрдэмтдийн нэр төрийг өргөсөн, дэлхий нийтэд таниулсан. Тухайлбал, “Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид” нэртэй үзэсгэлэнгийн каталог болон эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэлд манай эрдэмтдийн бүтээл, өгүүллэг хэвлэгдсэн.

- Монгол судлалыг европт тухайлбал, Герман, Унгар зэрэг улсад сэргээсэн.

- Монголын соёлын харилцааг хөгжүүлэн, өргөжүүлсэн.

- Их Монгол Улс байгуулагдсаны 800 жилийн ойн ажлын хүрээнд “Хамгийн хамгийн шилдэг”-ийг шалгаруулахад “Монгол орныг гадаадын улс орнуудад хамгийн өргөн сурталчилсан”-аар “Чингис хаан ба түүний өв залгамжлагчид” үзэсгэлэн шалгарсан.

BRIEF IN ENGLISH

STATE POLICY OF PROTECT THE MONGOLIAN CULTURAL HERITAGE

Cultural Heritage is very widespread understanding, including its history, entertainment, archeology, architecture, natural and historical memorial places and ethnography. State cultural policy main aim is researching, registering, and conserving, restoring and advertising cultural valuable unique and Cultural Heritage. And inherit future generation make a national proud and documented Mongolian last history, advertising and introduce. Policy inherited us long time. While Hunnu state first protect forest, mountain, river and animal. Then period of Chinggis Khan protected national park by "Ikh Zasag" law.

In 1994, Principle of National Security policy

In 1994, Principle of Mongolian foreign policy

In 1996, Principle of Mongolian Cultural policy

Mongolia accede to UNESCO convention.

- Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (1990)
- Convention on the Means Of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (1991)
- Convention for the Safeguarding Intangible Heritage (2005)
- Convention of UNESCO Universal Declaration Cultural Diversity (2007)

ABOUT CONTROL OF THE CULTURAL HERITAGE

In 1998, State Enlightening Control Service established, Mongolian government 172nd act. In 2003, established State Specialized Inspection Agency, in Government proved its 37th act about "Rule of State Specialized Inspection Agency".

Within the frame work of that resolution,

In 2006 organized seminar in inspector of supervisory of culture in UB

In 2007 organized conference the cultural specialist for eastern zone provinces in Khentii aimag

In 2008, October we cooperated and organized seminar topic of "Conservation of Historical and Cultural immovable monuments" in UB, with Mongolian United Committee of UNESCO, Ministry of Education, Scientific and Culture, Scientific, Archeological and Palaeontological Institute of Scientific Academy.

State Specialized Inspection Agency control to cultural organizations function and provide standart, and to check the preservation of cultural items and registration.

ARCHEOLOGICAL INSTITUTE OF SCIENTIFIC ACADEMY, BRIEF INFORMATION OF SURVEY EXPEDITION 2008

1. Since the 2003, Mongolian Scientific academy's Archaeological Institute and American's Smitson Natural and Historical museum are cooperated and actualized project. Within the frame work of that project we were archaeological researching for a long time in Dundgobi aimag, Baga Gazriin Chuluu, that area has very specific settlement.

2. 10th-22nd May 2008, National Conservation and Safety expedition done researching work that area, from west Kherlen Khuduu Aral, (Delger Khaan soum) to east, from Kherlen Gol to Tsenheriin Gol, and from northern to southern, from Kherlen Bayn-Ulaan mountain to Kherlen Toono mountain.

3. 7th-29th June, 2008 Mongolian and France archaeological expedition cooperated in center of Arkhangai, Local Museum, (Zayiin Huree), they did conserving some architecture's roof from rain water and to stood up some horizontal monuments in (Ikh Tamir soum), to replica rock paintings in Huruugiin Uzuur, and they explored Tomb Arrangement.

4. 05th-31st July, 2008 coopreated Mongolian and France archaeological researching group did excavation research in Arhangai aimag Hairhan soum, memorial area of Gol Mod and they did geophysical research, that area located in Erdenemandal soum Tsorgo bag it name Durwuljin this is ancient locality.

5. 08th-11th August, 2008 we checked up archaeological memorial located "HERUGA" gold field in Umnugobi aimag's Hanbogd soum's territory, 2 companies possessed in this area's liscence "JAVLAHD 3136X", Ivenhoe Mainz and Ontro Gold company.

6. 15th June-15th July 2008, Within the frame work of project "Occident Mongolian bio archeology" cooperated Mongolian and American researchers did research work in Khuwsgul aimag's Burentogtoh, Arbulag soum.

7. 28th July-28th August 2008, Within the frame work of that project "Northern Mongolian Stone Ages" cooperated Russian and Mongolian researchers did excavation research work "Tulburiin Gol" this area located in Bulgan aimag, Hutag-Undur soum, Unit bag.

8. 15th June -15th July 2008, cooperated Mongolian and Monaca's archeological researching group did researching work in Arhangai aimag, Ikh Tamir soum.

BRIEF IN ENGLISH

9. 15th August-02nd September cooperated Mongolian and Japanese project of "New Century" researching group explored land structure and metallurgy factor, in Khentii aimag, Delgerhaan soum, Awarga Ord.

10. 05th -15th September, 2008 cooperated Mongolian and Japanese project's "Eastern Mongolian paleontology" researching "group explored excavation of stone ages, in Khentii Aimag, Batshireet soum, hill of river Uglugch.

11. 14th-19th September 2008, we did archeological conserving survey in the "Shiwee Tolgoi" goldmine of "Ontro Gold Inc" company, Umnugobi, Bayn-Owoo soum.

12. 20th of August-05th of September 2008, cooperated Mongolian and German expedition of "Orkhon" provided preliminary work of Archeological excavation for ruin of Har Balgas, ancient Uigur's capital.

COOPERATED MONGOLIAN AND JAPANESE PALAENTOLOGICAL SURVEY EXPEDITION IN 2008

The joint fieldwork between the Mongolian Palentological Center, Mongolian Academy of Sciences, Ulaanbaatar Mongolia and the Hayashibara Museum of Natural Sciences, Okayama, Japan was carried out Gobi Desert from August 23 until September 2008 (40 day in total). The localities visited and surveyed by the joint expedition party are as follows: Khoyor Zaan, Ergilin Dzo (Late Paleogene age, Cenozoic), Bayn Shire, Burkhan, Khongil Tsav, Tsagaa Teg (Bayn Shirenian age, Late Cretaceous, Khamaryn Ar (Early Cretaceous). Rich vertebrate fossils were found and collected from the Cretaceous localities. In addition, the mammalian fossils were richly collected from the Paleogene localities.

IN 2008, MONGOLIAN NATURAL AND HISTORICAL MUSEUM WAS ORGANIZED THAT RESEARCHING

In 2008 Natural and Historical Museum scientists organized researching 5 times, in Mongolian west, east and center area. That researching main goal is get enrich collection and collect sample for the museum sight. July, 2008 Researching in the west area Zawkhan, Khovd, Uvs, Gobi-Altai, Bayan-Ulgii aimag. During the research work they knew by sight local geology's settle, and field.

In May counted and determine marmot in Baynkhongor, Uvurkhangai aimag.

And August, Mongolian Biology Institution's scientists and American Denver zoopark's scientists and explorers cooperated, learning some research method of lizard, little rodents, carnivores in Dornogobi aimag.

July, 2008 Mongolian Natural and Historical Museum's scientists, explorers and Republic Korean Science and Technology Museum's scientists, explorers organized conference within the frame work of the topic "Mongolian Flora and Vegetation". And that researchers explored about flora and vegetation researching in Arkhangai, Tuw, Khuwsgul aimag.

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

National Cultural Intangible Heritage Center first established in 1997. During the ten years, Intangible Heritage Center done many kinds of work. Particularly we cooperating actualized many serial works in foreign organization and Ministry of education, scientific and Culture. We nominated long song and Morin khuur in UNESCO's program of Intangible Cultures.

RESTORATION COMPANY "SULD UUL"

Suld-Uul company was established in 1998. It has licence, (Ministry of Scientific, Education and Culture, Ministry of Construction and Urban Development) to restore architecture of cultural and historical memorial.

It's operation for, to restore historical and cultural memorial, to building, to planning, to make budgeting, interior design, and to industry wooden product. Restored works list last years.

BRONZE ARTIFACTS, IT'S INGREDIENT, SPECIFIC

Many bronze artifacts conserved in state and provincial museums. That handbook based on some bronze weapons assortment, weapons duty and purpose and it's metal ingredients.

RECOMMENDATION FOR PROVIDE PRESERVATION OF MUSEUM STORAGE

I wrote in that recommendation, how to solve common obstructive problems in storage preservation of Mon-

BRIEF IN ENGLISH

golian museums.

THANGKA

Buddha influenced in Mongolian intangible and tangible culture's development. It was spreaded in Mongolia via Tibetan, from India. Thangka is main species of Buddha Art, it was developed its image connecting with Mongolian nomadic life and custom.

GLUTEN MATERIALS

We use glue in restoration work, choose it's resistant stick ness and acidic. Wrote in this marerials about, use organic and non-organic glue for restoration work.

BRIEF INFORMATION OF ACTUALIZED WORK IN 2007-2008, CULTURAL HERITAGE CENTER OF MONGOLIA

In 1995, reformed and proved "To protect Cultural Heritage law" this law's additional reference about "To form, digitally registration of Cultural Memorable things" along it, in 1996 Cultural Heritage Center established. That center has 2 main sector, State Fund For the Registration and Information of Cultural Heritage, Preservation and Restoration Cultural Properties.

ACTIVITY OF STATE FUND FOR THE REGISTRATION AND INFORMATION OF CULTURAL HERITAGE

State Fund For the Registration and Information of Cultural Heritage has doing consequently, to register and to document cultural heritage, and to form digital documentation. Included in movable properties, state and provinces museum objects, historical and cultural items saving in people, immovable monuments in Mongolian territory (ancestor burial mound, stone inscription, deer stone, human stone, ancient ruin, monastery and temple) etc.

DIGITIZATION OF CULTURAL INFORMATION

07th December 2005 , Mongolian government proved 244th act ,about it , to digitization of cultural information , it was actualized 2006 to 2008 .This program's main aim is to improve digital registration system , information of museum object and cultural heritage to digitization, exchange the information momentarily .

To actualize the government program ,to invent specific software for the cultural heritage registration , to provide computer and photographic complement , to prepare cadres working for the software and technique, to comprehend thorough cultural heritage for digitally registration and saving for the archive.

Within the frame work of that program, Cultural Heritage Center cooperated Cyber-AndroMeda company are invented 3 kinds computer software.

First: Registrate museum sight (it is dedicated to conserve digital, museum objects photo and scientific definition)

Second: Formulate information (it is dedicated to establish registration fund)

Third: Registration of Immoveable Cultural Heritage (it is dedicated to registrate in Mongolian immovable monuments, rock painting, tomb, man stone, settlement etc.)

STATE AND PROVINCE MUSEUMS COLLECTIONS INVENTORY IN 2007

November, 2007 State and provinces, museums collections inventory started all over the state and finished December, 2008.

September, 2007 we organized training for the museum employee. While the time we gave methodical advice, about museum inventory, and provided them guidebook.

REGISTRATION AND DOCUMENTATION OF IMMOVABLE MONUMENTS

In 2008, researchers group counted and tape video about burial mound, monument, inscription, ancient ruin, settlement of monastery and temple, stone ages memorial area, ancient historical cave, this researchers consisted of Mongolian Cultural Heritage center and Mongolian Archeology Institute. They worked in Hentii aimag, 17 soum and Sukhbaatar aimag, 12 soum, totally outrode 11000 km .Frame work of this researching, they counted 402 kind of immovable monuments about 4500 pieces, over the 23700 photo took, over the 100 hand drawing, over the 400 minutes video fact. Above the 402 kinds of about 4500 memorable pieces nearly 20 percent newly in state registration.

BRIEF IN ENGLISH

ACTIVITY OF PRESERVATION AND RESTORATION STUDIO

Cultural Heritage Center's Preservation and Restoration Studio restore many kinds, painting, Mongolian painting, textiles, soft furnishings, paper, metal, sculpture-mache, wooden items and stone in museum sights, archeological findings, immovable monuments and decoration of monastery and temples outside, inside paintings.

In 2008, we planned to restore in Art Gallery-15, Mongolian National Museum -22, Museum of Art Fine-10, Museum of Uvs-15, Dornod -8, Khentii- 10, Uvurkhangai- 10, Institute of Archeological-15, Khovd-15, Dundgobi- 15, Arkhangai-15. Now we executed 80% of this restoration work.

And we are replica and restore burial mound's wall painting it's found Khundiin Khooloi, Arkhangai aimag Khotont soum, September 2008, Mongolian National museum organized and China and Mongolian expedition.

BRIEF REPORT, RESTORATION WORK OF MONGOLIAN TRADITIONAL COSTUME "UZEMCHIN UUI"

WALL PAINTING, TEMPLE OF CHIN SUJEGT NOMUN KHAN

June-December 2007, Cultural Heritage Center's 6 restorer restored wall painting carried it's right and left side in Ulaanbaatar, then transferred in Zanabazar's Fine Art Museum.

MONGOLIAN HISTORICAL AND CULTURAL VALUABLE UNIQUE

19th March 2008, government's 103rd act 15 cultural and historical items include in valuable unique, temple of Shanh Baruun Khuree (Umnugobi aimag). It was added to first appendix of 241st act, government confirmed it in 23rd December 1995 "To confirm historical and cultural unique list". Since 1995-2008, contemporary 289 items confirmed by government act rating of "Valuable Unique"

LIST OF CULTURAL AND HISTORICAL IMMOVABLE MONUMENTS IN STATE AND PROVINCIAL PROTECTION

Mongolian government proved it's 175th act about "List of cultural and historical monuments in state and provincial conservation". Included in this list 274 monuments provincial, 179 monuments state.

CHINGGIS KHAN AND HIS HEIRS THE EMPIRE OF THE MONGOLIA

Proactive measures of Great Empire's 800th Anniversary, 28th of August 2001, Mongolian Ministry of Education, Scientific and Culture and German complex of exhibition and entertainment are signed in contract, put on exhibition about "Chinggis khan and his heirs"

Exhibitions main aim is based on facts, to European people, introduce in Mongolian historical and cultural heritage and history of Great Empire.

Result of many kind of organization and people cooperated, 2005-2007 over 520,000 people saw "Chinggis khan and his heirs" exhibitions, in Entertainment and Exhibitions Complex Germany, Bonn, Ethnographical Museum of Munchen, Castle of Shallerburg in Austria Viena, Museum of Sabange in Turkic and Hungarian National Museum.

"Chinggis Khan and his heirs" exhibition comprehended Mongolian whole history from Hunnu state to 20th centuries Mongolian. It's sight about 400, and consisted sights of Mongolian National Historical Museum, Fine Art Museum, Palace Museum of Bogd Khan Palace, Temple Museum of Choijin Lama, Temple Museum of Erdene-Zuu, Museum of Military, Natural and Historical Museum, and Mongolian Scientific Academy's Archeological Institute. And also, foreign famous museums brought over 200 important sights, related in Mongolian history. And exhibited Mongolian and foreign collectors unique items.

TS.Tsolmon

Translator of Cultural Heritage Center of Mongolia

☛ СОЁЛЫН ӨВИЙН ТӨВӨӨС ЭРХЛЭН ГАРГАВ

Шуудангийн хаяг : Сүхбаатарын талбай 3, СБ дүүрэг Улаанбаатар 210620а, Монгол улс

И-мэйл: cch@monheritage.mn, cch_fund@monheritage.mn

Телефон: 312735, 70110877

Факс: 976-11-312735

Вeb хуудас: www.monheritage.mn

Дугаарыг эрхэлсэн: Д.Нарантуяа

Хавтасны дизайн болон хэвлэлийн эхийг: Б.Алтансүх